Argiris Petronotis

Hacıustalar

Akdağmadeni'nden Aridea'ya Bir Mübadele Öyküsü

Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 50
ANI VE YAŞAM DİZİSİ – 5

HACIUSTALAR: AKDAĞMADENİ'NDEN ARİDEA'YA BİR MÜBADELE ÖYKÜSÜ

ARGİRİS P.P. PETRONOTİS'İN
KÜÇÜK ASYA HALK BİLİMLERİ PANHELLENİK KONGRESİ'NE SUNDUĞU BİLDİRİ (1996)

YUNANCA'DAN ÇEVİREN
İRO KAPLANGI

DÜZELTİ
NİHAL BOZTEKİN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CAD. ZAGRA İŞ MRK.
B BLOK NO:1 34398 MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
MART 2004, İSTANBUL

ISBN 975 8704-51-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Hacıustalar

Akdağmadeni'nden Aridea'ya Bir Mübadele Öyküsü

Argiris P.P. Petronotis

Çeviren
İro Kapıangı

Kitap Yayınevi

İçindekiler

Önsöz

Bir sözlü tarih belgesi olan bu metinde yaşam öyküleri anlatılan kişiler, Anadolulu Rum yapı ustalarıdır. Bu ustaların sonuncusu olan Hacı Andon'un kızı Anasta'nın aktardığı anı ve bilgilere dayanılarak anlatılan öyküler, kabaca iki yüzyıla yayılan olay ve kişileri tanıtır. Bu zaman diliminde yaşam koşullarının ve siyasetin sağa sola savurduğunu gördüğümüz bu kişiler için tutunacak tek dal, meslek bilgileri ve meslek ahlaklarıdır. Anlatının merkezinde yer alan ve Hacıustalar olarak bilinen üç inşaat ustası Türkçe konuşan Anadolulu Rumlardan, yani "Karamanlı" denenlerdendir. Nitekim, ailenin son ustası olan Hacı Andon, 1956'da çocuklarına hitaben kaleme aldığı bir vasiyet mektubuna "Yunani lisana aşina olmadığımdan ... mecbur oldum Türk lisanı ile tebdir etmeyi..." diye yazmıştır. Mübadele yüzünden göç etmek zorunda kaldığı Yunanistan'da ayakta durmaya çalışırken de, kırk kişiyi vaftiz ettiren bu dindar komünist, gün olmuş "Hay siktir Yunanistan'ı, Türkiye'ye gideyim!" demiştir.

Metinde anlatılanlar Anadolu'nun resmi tarihine girmemiş birçok bilgi içeriyor. Anadolulu Ortodoks nüfusun yaşam biçimini ilgilendiren ve kısa kısa anlatılan bu bilgilerin içinde neler yok ki: 19. yüzyılda Anadolu'ya iş bulmaya gelenler, 20. yüzyılda Rusya'ya iş bulmaya gidenler, gizli Hıristiyanlar, gelenekler, deyişler, türküler ve bunların yanı sıra inşaat esnafının iş görme usulleri, âdetleri...

Gerçekten de, bu topraklarda yaşamış olanların yüzyıllar boyunca nasıl yönetildikleri, nasıl sefere çıktıkları, ne gibi vergiler ödedikleri bilinir de sıradan yaşamların nasıl yaşandığı, bu yaşamların sürdürülmesine yarayan işlerin kimler tarafından ve nasıl yapıldığı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır ve bunlar, Müslüman olmayan halk kesimini, her nedense, yok sayar. Kaldı ki, dülgerler, taş ustaları, kiremitçiler gibi inşaat esnafının çalışma koşulları ve bunların kimler olduğuna ilişkin bilgiler, belki de veri eksikliği yüzünden, sadece yakın zamanları ilgilendiren ve konunun tarihsel boyutunu içermeyen etnografik derlemelerle sınırlıdır.[1] Bununla birlikte, rahmetli Cengiz Orhonlu'nun çalışmalarının, ehl-i hıref [sanatkâr] tayfasından olan inşaat esnafının şehir mimarlarının gözetiminde nasıl örgüt-

lendiği hakkında temel verileri sağladığını belirtmeliyiz.[2] Böylece, belli bir nüfus yoğunluğuna ulaşan şehir ve kasabalara, inşaat esnafının etkinliğini denetleyen, inşaat işlerine ilişkin resmi, teknik ve mali sorunların çözümünü üstlenen "şehir mimarları"nın atandığı, deneyimli ustaların zamanla mimarlığa yükseltilebildikleri, bunların bir kısmının gayrimüslim olduğu, yani atamalarda aranan vasfın iş ehliyeti olduğu bilinir. Şehir mimarlarının inşaatların keşif ve muayenesini yaptıkları, bulundukları yerlerdeki kamu yapılarının yapım ve onarımını yönettikleri ve inşaat esnafının işe başlaması için gerekli olan izin ve ruhsatları verdiklerini, bir başka deyişle inşaat esnafının gördüğü işin çerçevesini belirlediklerini, gelirlerinin de bulundukları yerleşmenin mukataasından karşılandığını biliyoruz. Buna karşılık, bu çerçevede işlerin nasıl görüldüğü, ustaların müşterileriyle ilişkileri, kendi aralarındaki işbölümü, kazanç ve geçimleri konularında donanımlı olduğumuz savunulamaz. Kaldı ki, bu çalışma düzeni, mimarlık mukataalarının zamanla satılması yüzünden, şehir mimarlığının meslekten olmayan kişilerin eline geçmesiyle bozulmuş, 19. yüzyıldaki idari değişmeler sırasında da ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla, resmi kayıt ve belgelerin yansıtamadığı yaşantısal gerçekliğin, birinci ağızdan tanıklıklarla açığa çıkması oldukça önemlidir.

Metinde kaçınılmaz olarak kişisel yorumlar, bunların yanı sıra da söylenti niteliğinde değerlendirmeler de yer almaktadır. Bu yorumların bir kısmının gerçekle uyuşmadığı düşünülecektir. Unutulmamalıdır ki, metnin anlatıcısı bir mübadele kişisidir ve mübadele dahil birçok sürgünü yaşamış bir ailenin sözcüsüdür. Bu koşullar, kimi travmaların anıları söylenceyle donatmasını açıklar. Ama bütün bunların gerisinde, dramatik kurgusuyla bir çeşit "proleter epos"unun süregittiğini görmek zor değil.

AYDA AREL

Göçenler ve Göçü İzleyenler

Sanatın gizemli bir gücü var; acıdan güzellik yaratıyor. 1920'lerde Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen zorunlu nüfus mübadelesinin gündeme geldiği bu son yıllarda, acılı olaylar zincirinin anlatımı da artık bu gizemli yolda yol alıyor gibi geliyor bana. Nefes kesici bir serüven mi desem, epik bir şiir mi, hüzünlü bir aşk masalı mı, rengârenk bir tablo mu, bir romantik film mi, özlemli bir senfoni mi? Öyle bir şey!

Ama ben bir tür mübadilim. Üçüncü kuşak değil, orijinalim. Doğduğu topraklardan ayrı yaşayan milyonlarca insandan biri. Yine de en şanslılarından; ne bu göç sırasında yakınlarını kaybedenlerden, ne de eski evini ziyaret etmesi yasaklananlardan. Yani hem diyet minimum, hem özlemi gidermem olanaklı. Dolayısıyla göç olayına yaklaşımım da kişisel sitem ağırlıklı. Şikâyetimi nereye yönelteceğimi saptamam yıllar aldı. Kimileri "sebep olanlar" büyük güçlerdir dedi, kimileri Yunan saldırganlığı, kimileri milliyetçi Türk yönetimi. Benim suçlum "dönem"dir.

Bu kitapta okuyacağınız öykü(ler) Anadolu'da yaşamış ama göç etmek zorunda kalmış yapı ustalarının dünyasındandır. Terk ettikleri, memleketleri Anadolu'dur; gittikleri yeni ülke, elinden geldiğince yaralarını sararak onları barındırmaya çalışmış olan Yunanistan'dır. Hiç dinmemiş acılarının kaynağı –en azından ben onları öyle algılıyorum– terk edilmiş çocukluk yıllarının bir mahalle köşesi, bir kapı komşusu, bir kiliseyle mezarlık, baharda bir akarsuyun kokusu ve doğal olarak, kargaşada kaybolan bir nine, bir kuzen, bir oyuncak, bir kedidir. Bunları Yunanistan'da bulamadılar.

Bu insanların öyküsüne önsöz yazmak, hiç tanımadığınız uzak yabancı bir ülkede bir tapınağa girmek gibi zor bir iş. Kutsala saygısızlık (*sacrilege*) etme korkusu gibi bir şey; bilmeden ve istemeden yapıyor olsak da. Onların acısı öyle derin ki, saygıyla susmak belki de en doğru davranıştır.

Ulusal Devletler

Tarihsel bir sürecin son perdesidir nüfus mübadelesi. Milliyetçiler bunu hiç kabul edemiyorlar ama –zaten onları milliyetçi kılan bu inkârcı inançlarıdır– millilik ya da milli kimlik, dünyamızda yeni, yepyeni bir ol-

gudur. Balkanlar'da 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkar, Osmanlı Türkofonları arasında ise yüz yıl sonra. Yunanlılardan başlayarak milli devletler kurulur. Bu tür "çağdaş" devletlerin kuruluşu salgın halini alır. Artık günümüzde ne aşının, ne tedbirin bir yararı olabiliyor; devlet deyince ulus-devlet anlaşılıyor ve bu şeylerden birine "sahip" olmayan topluluklar kendilerinde bir eksiklik hissediyorlar.

Daha önceki devletler "milli" değildi. Dönemimiz öyle bir dönem ki artık eski devlet anlayışının olumlu yanlarının da olduğunu söylemek tahrik sayılmaktadır. Oysa eski tip devletlerde insanlar dinlerine, dillerine ve bilmem nelerine göre sınıflandırılmaz, kimileri kayrılıp kimileri kurbanlık sayılmazdı. Devlete karşı suç işlememek ve "üst"lerin istediğini yerine getirmek barış içinde yaşamak için yeterliydi. Yaşamınıza karşı tehdit, olsa olsa ülke dışından gelebilirdi.

İnsanlar bu tür devlet içinde mutlu muydular? Herhalde değillerdi. Orada da "insan hakları" ihlal ediliyordu, kimileri devlete daha yakın sayılıyordu, kimileri "tâbi" cemaatlerin üyesiydi, sınıf farkları çarpıcıydı, özgürlükler çok sınırlıydı; ama daha kötüsü yoksulluk vardı, bulaşıcı hastalıklar aniden etrafa ölüm saçabilirdi, eşkıyalar kırsal alanı talan edebilirdi, mahalle ve köy düzeyinde bağnazlık kişinin günlük yaşamını zehir edebilirdi. Ama bu acılar sadece kısmen devletin yapısından kaynaklanırdı; çoğu, dönemin teknik olanaklarının sınırlılığının sonucuydu, devlet anlayışına değil, döneme endeksliydi.

Sonra milliyetçi dönem geldi. Ulus-devlet bir kutsal hedefe dönüştü, gaza fikri gibi bir inanca... Ölümü göze almaya değecek bir ideal olarak kitleleri sardı. Araştırmacılar bu inanca "*etnolatri*" dediler, yani ulus-tapıcılığı. Bu yeni inancı taşıyanlar Haçlı Seferi erleri gibi yeni idealleri yönünde her fedakârlığı göze aldılar. En başta kendi hayatlarının değerini düşürdüler, ölüm "mefkûrenin" karşısında önemini kaybetti; sonra da doğal olarak "öteki"nin hayatı bütünüyle değersiz sayıldı.

Hemen hemen bütün Balkan ülkelerinde aynı sahneler tekrarlandı. Ulus-devlet içinde tek bir millet yaşatma yolunda etnik arındırmalar tezgâhlandı. Tehditle kaçırmalar, baskılarla bıktırmalar, tehcirlerle uzaklaştırmalar, kıyımlarla bitirmeler... Bu olayları yapanlar hep haklı çıkarmaya ça-

lıştılar kendilerini. Dilin kemiği olmadığı gibi, mazeretlerin de sonu yok. Balkanlar'ın Müslümanları yok edilirken, "tarihsel haklar" savunuldu, "Burada önce biz vardık" dendi; Osmanlı aynı işi yapınca "devletin bekası" söylemi kullanıldı, "Devlet tehdit ediliyor" dendi.

Bu dönemin acısına neden olanlara kızamıyor insan. Onlar bir ideal adına hayatlarını tehlikeye attılar, olmadık fedakârlıklara katlandılar; birçoğu bu yolda öldü, sakat kaldı, rahat bir yaşamı ellerinin tersiyle itip "genel çıkar için" gönüllü zor yolu seçtiler, Haçlı Seferine katılan sıradan gönüllülerin çoğu gibi. Dürüsttüler, hani savaştan önce bahçıvan, savaştan sonra yine bahçıvan kalan o er gibiydi çoğu. Ama onların iyi niyeti olayları değiştirmiyor.

Tarihte milliyetçiliğin neden olduğu acıya başka hangi ideal neden oldu acaba? Kaldı ki bela hâlâ başımızın üstünde.

Mübadele Olayı

Türkiye ile Yunanistan arasında uygulanan mübadeleyi anlamak için biraz eskiye bakmak gerek. 1821 Yunan İhtilali sırasında Mora'daki Tripolis (Trebliçe) katliamı herhalde ilk işaretlerden sayılır. Bağımsızlık savaşını kıyımlarla durdurmaya çalışmak bu karşıtlığı bir sarmala dönüştürdü. Artık "çağdaş" devletin içinde "yabancılar" istenmiyordu. Sonra Balkan Savaşları sırasında ve hemen sonrasında "Türkler" (daha doğrusu Müslümanlar) sürüldü, öldürüldü. Jön Türklerin tepkisi aynı şiddetteydi. "Vatan" 1912-1915 yıllarında ve Birinci Dünya Savaşı süresinde elden geldiği kadar Ermenilerden ve Rumlardan "temizlendi". Ege Bölgesi sistemli bir uygulama ile Rumlardan arındırıldı.

1915 olayları, Anadolu'dan Rumların birinci büyük göçüdür. 1919'da Yunan ordusunun İzmir ve civarına yerleşmesiyle Anadolu dışına kaçmaya zorlanan Rumların bir bölümü gerisin geriye eski evlerine döndü; ancak oraya yerleştirilmiş Türklerle karşılaştılar. Arazi ve mülk zor kullanarak eski sahiplerine iade edildi. Artık komşuluk ilişkisi de eski tadını kaybetmişti. Toplumu bir arada tutan saygı ve anlayışın temeli yok edilmişti. Düzen gönüllü bir uzlaşma temelinde değil, her iki tarafça silah zoruyla sağlanıyordu. Ülke ve halk iki düşman kampa bölünmüştü. Her iki tarafın da algılamalarında

–ve bu çok yaygın bir biçimde öyleydi– "biz-öteki" kavramı yer etmişti. Bir Türk romancısının çok "güzel" vurguladığı gibi: "Ya biz, ya onlar!" Buna günümüzde "toplamı sıfır" (*zero sum*) anlayışı diyorlar. Milliyetçi anlayışı çok "veciz" bir biçimde dile getiren bir sözdür bu: İkimiz de aynı anda kârlı çıkamayız. Eskiden *homo homini lupus* [insan insanın kurdudur] dedikleri gibi.

Lozan Antlaşmasıyla nüfus mübadelesinin gerçekleştiği söylenegelir, ama işin aslı biraz farklıdır. Birincisi Ege Bölgesi'nde, ikincisi Orta Anadolu'da olmak üzere iki farklı uygulama söz konusudur. Aslında bir de ara durum var: Doğu Karadeniz (Pontus) Bölgesi.

İstiklal Savaşı alanını oluşturan Batı Anadolu bölgesinde "mübadele" olmadı, Rumların çoğu savaşın hemen sonunda kaçmaya zorlandı. Bu "mübadillerin" anlattıkları hiç hoş değildir. Birçoğu öldürüldü, kaçanlar geriye yaşlılarını, çocuklarını, yakınlarını bıraktı; aileler dağıldı, yıllarca akrabalar birbirini aradı durdu. Altmışlı yıllara kadar Atina radyosu her hafta birilerini arayan "mübadillerin" anonslarını duyurdu.

Kaçan ve ölen Egeli Rumların sayısının bir milyona yakın olduğu söylenir. Sayıları çok daha az olan ve Orta Anadolu'da yaşayan Rumların durumu farklı: Onlar savaşın şiddetini yakından yaşamadı, "Ya biz, ya onlar!" uygulamasına katılmadı. Mübadeleyi yaşayan bu kesimdir. Komisyonlar kurulmuş, üçüncü taraf gözlemcilerince mülkleri sayılıp zabıt tutulmuştur; gemilere bindirilmiş ve Yunanistan'a yolcu edilmişlerdir. Aynı uygulama Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar için de geçerli. Bu kesim de çok çekti ama anlattıkları o denli ürpertici değildir: Ölümle debelleşmek başka bir şeydir.

Bir de Doğu Karadeniz bölgesinde yaşamış olan Rumların öyküsü var. Orada da anlatılanlar karışık: Kimi durumlarda olaylar Ege'deki gibi gelişti, kimi durumlarda daha yumuşak. Sonunda yaklaşık bir buçuk milyon Rum ile beşyüz bin Türk "mübadele" edildi.[1]

Hacıustalar

Yukarıda anlatılanlar istatistiklerin gerçekliğidir. Genellemelerdir. "Mübadeleye" o günün, yani 1920'lerin açısından baktığımızda gördüklerimizdir. Buna göre Anadolu'yu terk eden Rumlardır, hatta Yunanlılar-

dır, gelenler de Türk. Bu anlayış milliyetçi paradigmanın tipik bir söylemidir: İki taraf vardır, "biz" ve "ötekiler". Herkes bu iki grubun içine sıkıştırılmaktadır. Bu kalıplara sığmayanlar ve bir yanları dışarıda kalanlar ne olacak? Bu durumlar ya görmezlikten gelindi ya da baskılarla bu kalıplara uyduruldu.

Milliyetçi ideoloji, yine bu ideolojinin yaygınlaştırdığı görüşe göre, milli özellikleri korur, özellikle yabancıların güya "olumsuz" etkilerine karşı "özgünlüğü" savunur. Oysa aslında milli devlet merkezi eğitimle, kimi zaman da yasaklar getirerek, örneğin bir dilin konuşulmasını yasak ederek, toplum içinde farklılıkları yok eder. Sağlanan "bütünlük" var olan bir özellik değildir, birilerinin planlayarak yarattıkları yeni bir durumdur. Kısaca, "milli özellik" bir keşif değil, bir icattır.

Mübadele denen uygulamaya resmi bakış açısından değil de, çokkültürlü bir dünyanın varlığını veri olarak kabul eden bir anlayış çerçevesinden baktığımızda gördüklerimiz çokyanlıdır, rengârenktir, komplekstir, şaşırtıcı bir zenginlik içerir. İnsanlar "biz" ve "ötekiler" olarak ayrılmaz. Yunan diye sürülen insanların bir kısmı, Karamanlılar örneğin, anadil olarak Türkçe konuşurdu. Büyük bir bölümü başka dil de bilmezdi. Girit'ten anavatana gelen Türklerin büyük bölümü de yalnız Yunanca konuşurdu. Bu durumlar milli şablona uymadığı için bu insanlar yeni vatanlarında kendilerini baskı altında buldular. Örneğin Türkiye'de dilleri yasak dil sayıldı, Yunanistan'da dil kimliklerini gizlemek gereğini duydular.

Karamanlılar Ortodoks Hıristiyan bir cemaatti yüzyıllarca. 1860'lardan sonra yavaş yavaş bir tür "Yunan" etnik bilinci edinmeye başladıklarını gösteren çalışmalar vardır. Ama bu, sürülmeleri için gerekli bir neden miydi? Farklı etnik bilinç etnik arındırma için yeterli bir neden mi? Bu sorular bugün sorulabilmektedir ama o yıllarda arındırma her iki hükümetçe tartışmasız doğru bir karar olarak görüldü. Rumların çoğu zaten mübadeleden önce Yunanistan'a kaçmak zorunda bırakılmıştı; Yunan tarafı Yunanistan'daki Müslümanların evlerini boşaltıp gelenlere oturacak yer bırakmalarını istiyordu. Taraflar zoraki mübadeleye karar verdiler.

Bu mübadele dünyada tekmiş! Hem taraflar insanları efendi efendi trampa etmiş hem de uygulamayı zorla yaptırmış; yani yurttaşlara din

değiştirerek ya da etnik bilinç beyanında bulunarak memleketinde kalma olanağı bile tanınmamış. İnsanların ne denli "zayıf mahluklar" olduğunu iyi bilen büyüklerimiz, bir hinoğlu hinlik ederler de eski evlerine sokulup kokusunu içlerine çekerler kaygısıyla, gönderilenlerin doğum yerlerini ziyaret etmelerini bile on yıllarca yasaklamış. Bazen kamyonlarla taşınan koyunları görürüm ya da kafeslerden başları sarkmış üst üste yığılmış piliçleri. Acırım. Belki bilinçaltımda mübadiller depreşir.

Bir de "Kim kârlı çıktı, Türkiye mi Yunanistan mı?" tartışması var ki evlere şenlik! Tek tek insanların varlığının yadsınmasını veri olarak kabul eden bu sorunsal günümüzde hâlâ bu etnik arındırma mantığının geçerli olduğunu kanıtlıyor. Yüz binlerce insanı isteklerine karşın sağa sola süreceksiniz (Sahi, kim oluyorsunuz siz?) sonra da soyut bir kavram olan "ulus"un kârından söz edeceksiniz!

İşte böyle bir şeydi "nüfus mübadelesi"...

Sonunda, bu acılı göç olayı konusunda daha çok edebi sayılacak bir yazı çıktı ortaya. Modaya uyup tam tersini istememe karşın, kuşkusuz bilinçsiz, mübadeleden ben de bir tür güzellik çıkarmaya mı koyuldum? Bir sentez yaparsak, belki de sanatın güzellik diye sunduğu, henüz kelimesini bulamadığımız başka etkileyici bir boyuttur. Yaşamın kendisini dikkat etmediğimiz bir açıdan sunarak, ne denli acılı olursa olsun, değişik varoluş biçimlerinin bile yaşanmaya değer olduklarını bize anımsatmaktadır. Buna, var olma sevinci denir mi, bilemiyorum. Belki "bizlerin" bu acıları paylaşmamış olmamızın sevincidir. Ama, her halükârda, sanatın böyle güçlendirici bir yanı var. Yine de acısız bir geçmişin yazısını yazmış olmayı tercih ederdim.

Herkül Millas

Hacıustalar
Akdağmadeni'nden Aridea'ya Bir Mübadele Öyküsü

Teşekkür

İçtenlikli konuşmalarıyla beni onurlandığı ve çok mutlu ettiği için Sayın Hacı Anasta Haciteodoridu-Smirneu'ya candan teşekkür ederim. Bu arada beni Hacı Anasta ile tanıştıran Güzel Sanatlar Okulu'ndaki öğrencim Kostantino Ladiano'ya da bir teşekkür borçluyum. Niko Biketon'a işbirliğimiz için candan teşekkürler. Metinde Türkçe geçen cümlelerin düzeltmelerini İstanbul'da yapan bilim adamı Stavro T. Anestidi'ye de özel bir teşekkür. "Mülteciler Ağıtı"nın transkripsiyonu için öğretim üyesi Toma Korovini'ye teşekkür borçluyum. Kosta Tsinari'ya baskı denemeleri, değerli öneri ve açıklamaları için sonsuz teşekkürler. Son olarak arkadaşım ve hemşehrim Stelio Tsapepa'ya çok teşekkür ederim.

Argiris P.P. Petronotis

HACIUSTALAR

Ona Anastasia Smirneu ya da Hacı Andon'un Anastasia'sı veya Kaptan Anastasia diyorlar; Anadolu'nun Konya yöresinden. Geçen geceki Anadolu Rumları toplantısında, doğduğu yerlerin bir şarkısını söyleyerek orada bulunanları, dün de Konya anılarını anlatarak gazetecileri duygulandıran kadın. Gazetecilerin önünde, gözleri yaşlarla dolarak "Konya'ya gidip orada ölmek istiyorum" dedi. Sonra da ekledi: "Yunanistan'ı seviyorum. Güzellikleri ve adalarıyla onu bir güpür dantel gibi örmek istiyorum."

Makedonya'ya giderek Almanlara karşı savaştığı için ona Kaptan diyorlar. Silah toplayarak üç kadın ve yedi erkekle birlikte bir örgüt kurdu. Koruması altına aldığı 60 çocuğunun en büyüğü, Rum derneğinin başkanı ve Türkiye ile yakınlaşma politikasının öncüsü olan Dimitri Katsika'yı onurlandırmak için Larissa'ya geldi. Anadolu kökenlerimizin canlı belirtisi, saygı ve hayranlık uyandıran bir hanım olduğu için de gazetemizi ziyaret etti.

Teşekkürler, Kaptan Anastasia.

Larissa'da yayımlanan Eleftheria gazetesi, 21 Aralık 1995

Hacı Anasta, bu şair ve besteci kadın İzmirliler Birliği'nin 30 Kasım 1966'da Atina Savaş Tarihi Müzesi'nde düzenlediği Küçük Asya Halk Bilimleri Kongresinin 5. oturumunun sonunda daha önce bana yazdırdığı "Hrisostomos'un kasidesi"ni söylemişti.

Hacı Andon Hacitheodoridis'in kızı olan Hacı Anasta, evlendikten sonra gurur duyduğu baba adını korumuş ve onu Smirneu (İzmirli) adıyla birlikte kullanmıştır. Selanik'te kaldığı sırada iki kez görüştük: Biri, 11 Mayıs 1991 Cumartesi günü, Ksenofon Cad. No 44'te, ikincisi ise 16 Ocak Pazar günü Krini'de. Tamamlayıcı bilgileri ise 23, 24, 26 Şubat tarihlerinde, şimdi oturduğu evdeki (Asklepiu 18) görüşmemizde vermişti. Bazı ek açıklamalarını da 1996 ortaları ile 1997'de yapmıştı.

Bu çokyönlü görüşmelerde bilgiler birbirini tamamladı. Konular her zaman birbirine uymuyor, ama bir bilgi temeline dayanıyordu. Anlatıdaki

Resim 1. Anasta'nın anne ve babası. Hacı Andon (d. 1870 veya 1871- ö. 1956) ile Mari'nin (1886-1969) bu fotoğrafı Aridea'da 1940'ta çekilmiştir, (Resim 2'den ayrıntı).

farklılaşmalar kuşkulu olduğu durumları belirtiyor ve bunlar daha çok yer ve tarih saptama konularında görülüyor. Binaların inşa tarihlerindeki karışıklıklar, ilerde göreceğimiz gibi, Hacı Andon'un Kutsal Topraklara gidişinden önceki ve sonraki dönemlerle ilgilidir. Bununla birlikte ara sıra yaptığımız görüşmeler, geride birkaç boşluk ve yanıtsız kalan bazı sorular kalmasına karşın son metnin oluşumunu kolaylaştırdı. Tamamlayıcı konuşmalar yorucu olmakla birlikte, belleğindeki önemli bilgilerin ortaya çıkmasına yaradığı için, yaratıcı ve aydınlatıcı oldu. Kendisine sonsuz teşekkür borçluyuz.

Hacı Anasta (Anastasia) Andonis, Andon Hacıteodoridi ile Mari Keloğlu'nun kızıdır (Resim 1). Anadolu'da, Konya'nın Rum mahallesinde, 10 Nisan 1918'de, (kimlik bilgilerine göre 1919'da) büyük cumartesi günü, saat 6'da, yani [İsa'nın] diriliş saatinde doğduğunu söyledi. Türkler diriliş yortusunun daha geç saatlerde kutlanmasına izin vermiyorlardı.[1]

1924'te mübadele felaketi bastırınca güneye doğru yola koyulmuşlar. Yolda, son Kapadokyalılarla karşılaşmışlar, Mersin limanına inmişler. 5 yaşındaki Anasta orada, ilk kez "büyük suyu" görmüş. "*Ana, ana! Bir büyük su!*"* diye bağırmış: Deniz.

Mübadele edilmek onlar için ölüm gibiydi. Mersin'e doğru gözü yaşlı yürüyüş, bu acı, hiçbir zaman unutulmayacak hazin bir şarkıya dönüştü. Türkçe konuşan Rumların böyle hüzünlü bir şarkısı, 1924'te, Kapadokya ve Konya'dan Mersin'e hicret eden Ermeni kızların da katıldığı sürgün yolunda söylenirdi. Bayan Anasta bu şarkıyı Rumca harflerle kaydetmiş, sonra da Rumca'ya çevirmiştir. Kendisinin bu hüzünlü şarkıyı söylediği kaset, 30 Kasım 1996 da Atina Savaş Tarihi Müzesi'nde de çalınmıştır. Profesör Tomas Korovinis, Kapadokya ağzıyla yazılmış olan şarkının metnini gündelik Türkçe'ye çevirmiştir. Anasta bu şarkının rast makamında olduğunu belirtiyor.

Mersin yollarında tütün tütüyor
Mistiyan** evlerinde baykuş ötüyor.

* Orijinal metinde Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış sözcük ve tümceleri italik olarak verdik –ed.n.
** Mültecilerin 1924'te kaldıkları Mersin yolu üzerindeki bir köy.

Ana bu muhacirlik ölümden beter
Aman Allah'ım, aman seninle dile
Kilisenin önünde bir bina taşı
Çekin kıratımı binsin binbaşı
Muhacirler üstünde çavuşun başı
Dini bir uğruna giden yavrular
Yalvarın kiliseye cami olmasın
Bilmedik milletler namaz kılmasın
Bakınız kiliseye hiçbiri kalmasın
Aman, Allah, aman seninle dile
Son dağın ardında yaralı çoktur
Gelme doktor, gelme, çaresi yoktur
Bir Allah'tan başka kimsesi yoktur
Dini bir uğruna giden yavrular
Sabahtan kalktım, güneş parlıyor
Çeteler oturmuş bıçak yağlıyor
Urum kızlar yaman ağlıyor
Dini bir uğruna giden yavrular

Aralık ayında Preveze'de gemideler. Anasta, Aziz Spiridon sabahında (12 Aralık) buz kesmiş ölü bir teyzenin kucağından sağ olarak kurtulmuştur. 1925'ten itibaren daha önceleri Ardea, Sumbusko denen Aridea'da yaşamaya başlar. Okulu orada bitirir.

Ulusal direniş hareketine katılır. 1941 yazından itibaren "Ulusal Yardımlaşma"nın içinde, 1943'te ise EPON'da (Yunanistan'ın Birleşik Gençlik Örgütü) yer alır. Eğriboz Adası'nın Kalimerianuslarından olan İzmirli polis Kiriako (1910-1971) ile 2 Mart 1938'de evlenir (Resim 2). Halen hayatta olan ve zanaatla uğraşan, üçü erkek dört çocukları olur. 1941'de doğan ilk çocukları Stella ancak bir ay yaşar. Yanni 1943'te, büyük pazartesi günü doğar. 1945'te doğan Andon, Evklidi okulunda, güneş enerjisiyle ısınan termosifonlar konusunda eğitim görür. Sonra, Maria (1947) ile dede mesleğine daha yakın olan Yorgos (1956) doğdular. Yorgos Roma Politeknik okulundan, eşi Venetia ise Floransa mimarlık okulundan mezun oldular.

Resim 2. Önde oturanlar Anasta'nın anne ve babası. Arkada sağda Anasta. Ortada eşi, Eğriboz Adası'ndan gelme Ioannis oğlu Kiriakos Smirneos (1910-1971). 2 Mart 1938'de evlendiler. Solda Mari'nin yeğeni Yorgos Kuloğlu (ya da Keleoğlu). Bu fotoğraf Aridea'da 25 Nisan 1940'ta çekildi.

Fotoğraf: Kosta Fisfise, Aridea

Resim 3. Anasta Haciteodoridu-Smirneu, "*Sevai-fistan*" giymiş olarak (Karnaval 1955).

Resim 4. Ustabaşı Hacı Andon'un kızı Anasta Smirneu (1918 ya da 1919 doğumlu) Selanik'teki evinde. 26 Şubat 1996.

Anasta'nın 1955 karnavalında çekilmiş fotoğrafı onu yerel giysiler içinde gösteriyor (Resim 3), yaşlılık fotoğrafı ise 1996'da Selanik'teki evinde çekilmiş (Resim 4).

Anasta'nın annesi Mari (Marina'dan, isim günü 17 Temmuz) 1885'te Konya'nın 9 km kuzey batısındaki Sille'de doğdu. Evleri, Sille'nin, bir hendekle ayrılan ve aralarında bir köprü bulunan iki mahallesinden biri olan Mihail Arhangelu mahallesindeydi. Mari, 14 Eylül 1969'da Batı Makedonya'da, Aridea'da öldü.

Anasta'nın dediğine göre annesinin siması "Kapadokyalı" özellikler taşıyordu (Resim 1), fotoğrafı sıra dışı bir durgunluk ve kararlılık karışımı sergiliyor. Mari'nin annesi Marta da Silleliydi. Otlardan anladığı için hastaları tedavi ediyor, ebelik yapıyordu. 1917'de öldü.

Köleoğlu[2] Mari'nin babası Yorgo Efendi marangozdu.

Kapı, pencere, *çerçeve, kasnak,* kilise oturma sıraları ve diğer kaba marangozluk işlerini yapıyordu. Afyonkarahisar yolu üzerinde, Konya'nın 90 km kuzey batısında bulunan Ilgın'ın Rum mahallesinde yaşardı. Orada, inşaat ustalarının hazırladıkları taş temellere bindirilen bağdadi evler yapıyordu. 30-35 yaşlarındayken (belki de biraz daha gençti) Ilgın'daki Aya Yorgi Kilisesi'ni de bağdadi tarzda inşa etti. Anasta kendini bilmeye başladığında –yaklaşık 5 yaşlarında olmalıydı– bu kilise 40-50 yıllıktı [belki de daha eski].[3] Demek ki 1875-1885 yılları arasında yapılmıştı. Dolayısıyla, ustabaşı Yorgo Efendi de 1845-1855* arasında doğmuş olmalıydı.

Mari'nin üç kardeşi vardı: Elizabet, bebekken ölen Eleni ve Spiro. Ablası Elizabet, Mari doğduğunda evliydi ve galiba Efrosini ile Battista adında iki çocuğu vardı.

Battista'nın babası, İtalyan bir doktor ile sapsarı bir Rus anneden doğmuştu, bu yüzden Battista'ya "Moskof" da derlerdi.[4]

Mari'nin, adını hatırlamadığı babasının bir kardeşinden Pire'ye sığınan Köleoğlu soyadlı kuzenleri, Iordana isminde bir de kuzini vardı.

Dedesi Yorgo, yaşadığı Ilgın'da, çocukları Elizabet, Spiro ve Mari için demiryolu istasyonu yakınında evler inşa etmişti. Köleoğlu Yorgo Efendi daha oradayken, 1900 yılından evvel ölmüş olmalı; çünkü Mari, en erken 5, en geç 10 yaşlarındayken öksüz kalmıştı.

Konya'da 1906'da çekilmiş çok güzel bir aile fotoğrafları varmış. Resmin sağında kucağında Spiro'nun oğlu Yorgo'yu taşıyan, şalvar giymiş olarak oturan nine Marta duruyormuş. O sıralarda 40 yaşlarında olan Spiros da Frenk tarzı elbiseler ve başında fesiyle resmin sol tarafında oturuyormuş. Arkasında dönemin giysileriyle karısı Amalia duruyormuş, Mari ise evlenmeden bir yıl evvel, yani 21 yaşlarındaki haliyle, ninesinin arkasında görünüyormuş. Bu resim, 2 Haziran 1940 tarihinde yanmış.

Sille'nin geleneksel kadın giysilerini gösteren ve eski vatanı temsil eden bir başka fotoğraf daha ortaya çıktı (Resim 5). Edessa (Urfa), Vodina'da 1930'da çekilen bu fotoğrafta Hacı Anasta'nın üç akrabası yer alıyor. Ayakta duran iki kişi, Mari'nin ana tarafından kuzinleridir, (sadece sağda-

* Orijinal metinde yanlışlıkla 1810-1815 yazılıdır –ed.n.

Resim 5. Hacı Anasta'nın teyzeleri Konya Sille'den getirilen altın işlemeli kıyafetleriyle. Fotoğraf 1930'da Odessa'da çekilmiştir.

kinin ismini, Afrodit'i hatırlıyor). Ortada oturan ise baba tarafından başka bir kuziniydi.

"*Etekçe*" ve şalvar giyiyorlar. Kadife üstüne sırma ile işlenmiş bu otantik kıyafetler Yunanistan'a getirilmiştir.

Yorgo Efendi'nin babasının adı Spiros'tu. Ağaç oymacılığı yapardı. Çok eskiden, Konya'daki AyaYorgi Kilisesi'nin "teblo"sunu* o oymuştu. Epir'den geldiği söyleniyor. Sadece onun ailesinin değil, tüm Sille halkının Epir'in Suli köyünden geldiği sanılıyor, Sille isminin de oradan kaynaklandığı söyleniyordu. Öteki köylerde rastlanmayan bir gelenekleri olan ve İsa Peygamber'in vaftiz bayramından bir gün önce, üstüne bir çeşit kekik olan "fribo" serpilen haşlanmış bakla yemekleri de Epir kökenlidir. Mari bunu 1924'te Preveze'deyken öğrenmişti.[5]

Marta'nın annesinin ismi de galiba Thekla[6] idi. Sillelilere[7] özgü karma dilde: "Biz çok uzaktan geldik, Yunanistan"dan derdi. Yunanistan sözcüğünü Türkler kullanırdı, Yunanlılar bu kelimeyi bilmezdi.

Marta'yı doğurduğunda annesinin 55 yaşında olduğunu söylüyor Anasta. Bu bilgi ve doğumların kronolojik sırasıyla 1800'lere varmamız, 1803 yılında[8] Sulio'nun düşüşüyle ve Suliolulann dağılmasıyla çelişiyor mu? Bu durumda Suliolulanın lisanıyla ilgili bir sorun çıkıyor, ama adalardan göç edenlerin Kara Yunanistan'ından gelenlerle –Orlof olayından sonra olduğu gibi– karışmış olması olasılığı da vardır.

Anasta'nın babası Andon Haciteodoridis, soyadını dedesi Hacı Teodoro'dan almıştı. Pontus'un Gümüşhane şehrinde maden işçisiydi. Kutsal yerlere ibadete gittiği için "Hacı" unvanını almıştı. 1805 (veya 1810 dolaylarında) doğmuştu.

Eşinin adı bize bildirilmedi. Oğlu Habo'nun ilk kızının vaftiz ismi esas alınırsa, belki de "Anna"ydı.

Hacı Theodoros ve karısının, en küçükleri Hambos'tan başka Anania, Amaranto ve Avraam[9] adlarında çocukları olmuştu. Hepsi Gümüşhane'de doğan bu çocuklar, bir arada yaşayan büyük bir ailenin bireyleriydi. Hacı Theodoro'nun çok kardeşi vardı. Çocuklar evlenince, kuzenlerin sayı-

* Mihrabı minberden ayıran ikonalı perde –ç.n.

sı otuz altıya varmıştı. "Avraam"ın adı Hacı Andon'un kuzenine de verilmişti. "Anania" adı ise genç kuşaklara geçmişti.

1880-1881 yıllarında Hacı Teodoros ailesinin bir kısmı, Sivas'tan Yozgat üzerinden Ankara'ya giden yolu izleyerek ve devamlı batıya hareket ederek Akdağmadeni'ne taşınır. Ankara'nın Yozgat'tan 210 km, Yozgat'ın Akdağmadeni'nden 105 km, Sivas'tan da 125 km uzaklıkta olduğunu ve harita üzerinde Yozgat ile Gümüşhane'nin tam orta yolunda Sivas'ın yer aldığını not etmek gerekiyor; yani harita üzerinde Gümüşhane ile Akdağmadeni'nin arası 400 km'dir. O zamanlar bu mesafe iki haftada alınabiliyordu. Birçok kişi Akdağmadeni'nin Ankara yakınında olduğunu sanıyor. Yukarıdaki rakamlar, Gümüşhane'den göç mesafesini belirtmek için verilmiştir.

Hacı Teodori ile ailesinin Gümüşhane'den göçü, Gümüşhane'deki madenlerin[10] tükenmesi nedeniyle Pontus halkının genel bir göçü çerçevesinde gerçekleşmişti. Göçmenler, Akdağmadeni'nin yanı başında, kendi kurdukları bir köye yerleştiler. Çiçekler ve güller içindeki bu köyün adı da *Güllük*'tü: Bu ad, *"Güllük gülistanlık"* deyişiyle de ilgilidir.

Fakat Hacı Teodori'nin oğulları olan Ananias, Amarantos ve Avraam, bakırcılık, kalaycılık ve kazancılık gibi bakır işlerini seçtiklerinden, 19. yüzyılın sonunda Rusya'nın komşu bölgelerine göçtüler;[11] orada kök salarak mesleklerine göre "Bakırcides" (Bakırcılar), "Kalaicides" (Kalaycılar) ve "Kazancides" (Kazancılar) soyadlarını kullandılar. Avraam'ın soyundan olanlar ise Kostandinidis soyadını aldılar.

Hacı Andon çok sonra, 1916-1917'de, Kuban (Kopansioplast) denen yerde onlarla buluşacaktı.

Hacı Teodor'un oğlu ve Hacı Andon'un babası olan Hambos (Haralambos), kardeşlerinden ayrılarak çobanlığı seçti. Ne zaman doğduğu bilinmiyor, çeşitli hesapların ortalamasına göre 1825 diyebiliriz.

Kaba, sert, içine kapalı ve cimri bir adamdı; evliliği ona hem kazandırmış hem kaybettirmişti. İş gereği Gümüşhane'den Trabzon'un Maçka yöresine kısır koyun götürüyor, onları bol süt verenlerle değiştiriyordu. Kısırlar İstanbul'a kesime götürülürdü. Hayvanlarını Hacı Murat'ın sürüsü ile takas ettiği olurdu. Hacı Murat, Mekke'ye hacca gitmiş

Maçkalı bir Müslümandı. Hambos'tan hoşlandığı için onu konağında ağırlardı. Hambos, Murat'ın Cemile[12] adındaki kızının yoğurduğu hamura ve bizzat Murat'ın da yastığına haç işareti yaptıklarını görmüştü. Şaşırmış ve Murat'a bunların ne anlama geldiğini sorunca, "*Dinle Hambos*" diye yanıt almıştı; "Sen iyi bir çocuksun, *biz gizli Hıristiyanlarız*. Cemile'nin Hıristiyan adı da Pelayia'dır." Sonra Hambos'a evinin bodrum katındaki gizli kiliseyi göstermiş. Trabzon'dan hoca kılığında getirtilen papazlar çocuklarını Hıristiyan Ortodoks dinine[13] uygun olarak burada vaftiz eder, gençleri de evlendirirlermiş.

Hambos, karar verip baba Murat'a sormuş:

-*Bana Cemile'yi verir misin?*

-*Oldu Hambos, al da git. Yerden göğe kadar hak, helal!*

Gümüşhane'de evlenmişler. Babası zengin olduğu için, kızın kardeşi bir deve yükü, yastık ve yorgan gibi hediyelerle eşlik etmiş. Orada çeyiz verilmezmiş.

Pelayia ile Hambos 1845 civarında evlenmiş olmalı. Kızlar o zamanlar on yedi yaşlarında evlenirlerdi. Demek ki 1830 civarında Maçka'da doğmuştu. Pelayia 1927'de Aziz Katerina gününde (25 Kasım) Makedonya'nın Aridea yöresinde öldü.

Pelayia'nın aileden gelme bir kibarlığı ve asaleti vardı. Dürüst karakterliydi. Hıristiyanlığı ortaya çıkınca rahat etti. Dua ederken "*Pistevo*" ve "*Pater imon*"u söyler, başka bir şey bilmediğinden alfabeyi "*Alfa, Vita, Yamma, Delta, Epsilon,...Omega*"ya kadar hecelerdi. Sonradan torunları "Nine söyleme, onlar dua değil" derlerdi o da "Sus!" diye yanıtlardı, "Sen bilmezsin, bunları babam, yani senin deden öğretmişti". Kocası sürülerle uğraştığından, evin hâkimi oydu. Yerli ve yabancı herkes onu tanırdı. Enerjik ve faal bir kadındı. Sonraları, Güllük'teyken, galiba Akdağmadeni'nden bir hoca gelip onlara namaz kıldırmak isteyince, kadınları kışkırtmış, köyleri zor durumda kalmasın diye köy sınırını oluşturan sel yatağını geçmeden hocayı yakalayıp bağlamışlar, bir eşeğe ters bindirdikten sonra arkasına vurdukları şaplakla Hombuç köyüne yollamışlardı. Akdağmadeni yakınlarındaki Hombuç, Amtrahman ve Güllük köyleri, korunmayı sağlayan bir üçgen oluştururdu.

Güllük köyünde, Amasya'dan getirttikleri kendi papazları vardı; adı Papa Efstatio'ydu. Bu papaz sonraları Konya'ya gitmişti.

Hambos ve Pelayia'nın yedi çocuğunun hepsi Gümüşhane'de doğdu. Çocukların adları sıra ile Anna, Eva, Murat, Andon, Eleni (bebekken ölmüş) ve Pantelis'ti.

Ailede söylenenlere bakılırsa çocuklar üçer yıl ara ile doğmuşlardı, yalnızca Andon Murat'tan çok daha sonra doğmuştu.

Andon yaklaşık 1871 (ya da 1870) yılında doğmuş olmalıdır. Türk devleti tarafından göçe zorlandığı 1922 yılında 51 yaşındaydı. Kendisiyle aynı işi yapan kardeşi Pantelis de onunla birlikte gitmişti. 17-70 yaş arasındaki Rumların hepsi sürülüyordu. Murat sürülenler arasında değildi. 70 yaşında olmamasına karşın, yaşlı göründüğünden "olanakları" olan tanıdıkları onu kurtarmıştır. Gerçek yaşı neydi? 65 olduğunu farz edelim. O takdirde, 1857-1860 arasında doğmuş olmalıdır. En büyük ablası Anna, dokuz on yıl önce, aşağı yukarı 1847'de doğmuştu.

Anna, Ankara'da çok zengin bir Yunanlıyla evlendi. 22 hizmetçileri vardı. Bir oğulları ve üç kızları oldu. İakovos adındaki oğullarının sonu çok kötü oldu: Sevdiği Ermeni kızıyla evlenmesine izin vermedikleri için intihar etti. Üç kız ise gelip Yunanistan'ın Drama ve Aridea yörelerine yerleştiler. Anne Ankara'da kaldı.

Eva da zengin bir Rumla evlenmişti. Çok dindardı. Yani ve Sofia adındaki çocukları mübadil olarak Aridea ve Prolemaida'ya geldiler.

Murat, Andon ve Pantelis kardeşler, inşaat ustası ve ustabaşı olmuşlardı. Bu yüzden onlara hep birlikte Hacıustalar denirdi. Öyle imza atarlar, hep ortaklaşa çalışırlardı. Murat taşçıydı. Pontus ağzıyla "*Ben taş yontarım*" derdi. Gerçekten de o sadece kubbe ve tonozlara taş yontardı. Pantelis de ustaydı. İyi bir tonozcu olduğunu söylemişti Anasta. Çok çalışkandı, üstelik çok da kuvvetliydi. Tonoz taşlarını rahat taşıyor, "doksanlık" denen tonoz taşını bile rahatlıkla kaldırıyordu. Andon ise en yetenekli usta olarak anılıyordu.

Murat, hesabımıza göre 1857 yılında Aziz Petro ve Pavlo günü arifesinde [29 Haziran'da] Gümüşhane'de doğdu; bu yüzden de ona Petro adı verildi. Annesi Murat adını iki nedenle kullanırdı: Gizli Hıristiyan olan ve

Mekke'den de olsa hacı olan babasının adı olduğu için [Oğlu Murat da Ürdün'de hacı olunca, dedesi gibi Hacı Murat adını alacaktı] ve Türkçe'de ki murat sözcüğünün anlamı yüzünden; yani üç kızdan sonra oğlu olup muradına erdiği için.

Bir parantez açıyorum: Söylediklerimin, bazılarını rahatsız edeceğini biliyorum, ama bu geçmişte kalmış bir konu.[14] Yunanistan'ın yerlileri yıllarca Türkiye'den gelen dindaş ve soydaşlarına karşı olumsuz bir tavır sürdürdüler. Fakat onlar Selçuklu Türklerinin *"Ya dilinizi, ya dininizi!"* baskısı karşısında ata yadigârı dinlerini seçmişlerdi.[15]

Murat adı Anadolu Rumları arasında alışılmamış bir şey değildir. Tuhaf bir rastlantıyla, bu adı taşıyan tanıdıklarımın hepsi de birer zanaatkârdı.

1810 tarihli, Diriliş Kilisesi'nin ustalarına yapılan ödemelerle ilgili belgelerde, adı geçen ve Kudüs'teki Meryem Ana mezarının yeniden yapımı sırasında, Hassa Mimarları Ocağı'ndan Midillili Hacı Komnino Kalfa'nın emrinde çalışan 296 ustanın (adı belirtilmeyen 31 usta daha var) üçü Hacı Murat adını taşıyordu: Hacı Murat, ince iş yapan Hacı Murat ve Kumkapılı Hacı Murat.[16]

Kayseri dolaylarındaki Andronikiu Kilisesi'nin avlusunda bulunan bir Karamanlıca kitabede de "Murat Kalfa"[17] adı geçer.

1906-1907 yıllarında inşa edilen Alaşehir'deki Aya Nikola Kilisesi'ndeki Meryem Ana ikonasında "Allah'ın kulu Murat Stefanu Zografu'nun anısına dua, 14 Ağustos 1867, Kayseri"[18] ibaresi yer alıyordu.

Nihayet, Anadolu'dan Halkida'ya gelen Rum taş ustası Murat vardır; çocukları hâlâ oradadır.[19]

Parantez kapanıyor.

Murat Gümüşhane'de okudu. İki yıl Türk, sonra da Rum okuluna devam etti. Hem Rumca hem Türkçe okumayı ve yazmayı biliyordu, taşa da yazı yazabiliyordu. İyi bir yontucuydu; bir kemerin taşlarını tek tek işler, sonra da onları numaralardı. Andon'un meslektaşıydı, birlikte çalışırken hem Pontus dilinde hem de Türkçe konuşurlardı.

Babasına benzerdi. Sünepeydi, pek dolaşmazdı. Hacı Andon gibi incelikleri ve onun kadar da arkadaşı yoktu. Cimriydi, devamlı ikramda bulunan kardeşine benzemezdi. Anasta, Hacı Murat'ın kardeşine: "Sen arkadaşlarını satın alıyorsun" dediğini anlattıklarını aktarır. Murat, Müslüman komşularıyla da fazla arkadaşlık etmezdi.

Murat, babasının ailesi ve diğer akrabalarıyla birlikte Akdağmadeni'ne indi. Burada Anastasia ile evlendi. İlk çocukları öldü. Haralambos ise Şubat 1909'da Konya'da doğdu. O da inşaat ustası olmuş ve ailesiyle birlikte çalışmıştı. Daha sonra doğan Mihalis, Makedonya'da otobüs ve ağır vasıta şoförü olarak çalıştı.

Hacı Murat mübadillerden ayrı bir yol izleyerek geldi. Geride kalıp aile işlerini düzene sokmak istemişti. Akdağmadeni'nden arabayla İstanbul'a gitmiş, sonra Pontuslularla Selanik'e yolculuk etmişti. 1924'ün Kasım ayında Karaburnaki'de donarak öldü. Gömüldüğü yer bilinmiyor.

Karısı Anastasia'nın kaderi de aynı oldu. Preveze'de Aya Spiridonos günü –12 Aralık– sabahı donarak öldü. Kucağında beş buçuk yaşındaki yeğeni Anasta yatıyordu. Aynı gece Pandeli'nin eşi Malo (Amalia) Teyze de, Anasta'dan bir yaş küçük olan Pelea adındaki kızı ve henüz bebek olan Eleni ile birlikte donarak öldü. Spiro'dan olan Yorgo ve Iordani öksüz kaldılar. Panteli ailesinin üç bireyi felaketten kaçıp kurtuluş yerinde ölmüşlerdi. Üçüncü teyze olan Morfi (Evmorfia, Mari'nin akrabası) gemide ölmüş ve İyonya denizine atılmıştı. Anasta'nın annesi Mari, tifoya yakalanmasına rağmen kurtulmuştu. Anasta, altı çocuğun öksüz kaldığını hatırlıyor.

Usta kardeşlerin üçüncüsü olan Pantelis, 1875-1876'da Gümüşhane'de doğdu. Akdağmadeni'nde büyüdü, çalıştı ve evlendi. Karısı Anastasia ilk çocukları Partena'yı 1907'de doğurdu (Aya Konstantinu günü olan 21 Mayıs 1994'te Aridea da ölmüştür). İkinci çocukları Prodromos, liseyi Aridea'da okudu ve tüccar oldu. Pantelis Anadolu'da dul kalınca, Spiro'nun dul karısı Amalia ile evlendi. Amalia iki kızı ile birlikte donarak ölmüştü. Pantelis sağ kalabildi, Yunanistan'a geldi, burada da kardeşi Antoni ile ça-

lıştı ve yaklaşık 86 yaşında iken 1962 ya da 1963 yılında Aridea'da öldü. Yattığı mezarlık yenilenince mezarı da kayboldu.

Andon, Hambos ile Pelayia'nın beşinci çocuğu ve ikinci oğullarıydı. Gümüşhane'de doğmuştu. Metaksas döneminde, yani 4 Ağustos 1936'dan sonra ve 1940'tan epey önceki bir tarihte verilen polis kimliğinde, doğum yılı 1871 olarak gösterilmişti. 1907'de evlendiğinde 36 yaşındaydı.

Andon, 10 yaşına kadar iki yıl boyunca (1880-1881) Gümüşhane'deki Osmanlı okuluna gitti. Akdağmadeni'nde de iki yıl Rum okuluna gitti. Türkçe'yi Rumca'dan iyi biliyordu. Bu lisanda düşüncelerini çok iyi dile getiriyor, Anadolu Rumlarının Türkçe şarkılarını çok iyi söylüyordu. (Bu şarkılar genellikle Türklere karşıydı.)

Okuma yazması olan Hacı Andon'un çok da kitabı vardı. Ciltlerin bazıları kalındı. Çoğu herhalde eski Türkçe yazılıydı. Kütüphanesinde Karamanlıca yazılmış kitaplar da bulunuyordu. (Bunlarda Türkçe sözler Yunan harfleriyle yazılıdır.) Konya'dan getirdiği deri ciltli kalın bir kitabı çok etkileyiciydi. Bu kitap, 17-19. yüzyılların müziği ve şarkıları hakkındaydı. Birçok kâğıt ve yazmaları da vardı, herhalde günlük notlar tutuyordu. Yukarıda sözü edilen kitaplar kurtarılarak Yunanistan'a götürülen ve yıllarca Aridea'da kalmış olanlardır. Bir kısmı 1940 yangınında yok oldu, diğerleri daha sonra kayboldu. Gene de bir kısmı saklanabildi ve 1970 yıllarına kadar Selanik'te tutuldu: Bunları, görgü tanığı olan torun Maria hatırlıyor. Sonradan, taşınmalar sırasında kaybolanlar da olmuş. Bugüne ulaşan yalnızca kendi eliyle yazdığı Karamanlıca birkaç sayfa ve bir defter (bkz. Ek). Bunlar şiirsel bir keyifle kaleme aldığı birkaç felsefi düşüncedir.

Hacıustalar diye bilinen üç kardeş, sanatlarını Akdağmadeni'ndeki Rum ustalardan öğrenmişlerdi. Türkler inşaatlarda sadece işçi olarak çalışırdı. [Anasta, Konya deneyimine dayanarak söylüyor: Kapadokya'da Rum ustalarla[20] çalışan Türk duvarcılar da vardı.] Andon, sanatını Pontuslu ustabaşı Panayoti Hacıpanayotidi'den 15-16 yaşında iken öğrendi. Bu sanattan hoşlandığı için gidip onun yanında çalışıyordu. Yıllar sonra ikisi Selanik'te buluştular ve gene birlikte çalıştılar.

Andon da taş yontardı. 18-19 yaşından başlayarak taş yontmacılığında uzmanlaşmıştı; o zamandan itibaren de "tonozcu" ve "kubbeci" olarak bilindi. Sadece binaların tonoz ve kubbe taşlarını yontardı. Herhalde Arap harfleriyle kitabeler de oyardı. Kendi inşa ettiği ve 1922-1924'te bitirdiği, Diyarbakır'daki Sevkiyat Camii de denen Yeni Cami'de adı kayıtlı olabilir. Başka camilerde kitabeleri Hacı Murat oyuyordu ama Andon da kitabe oymasını bilirdi.

Kardeşler arasında bir tek Andon resim çizerdi: Yakışan yere bir süs, bir çiçek eklemesini bilirdi. İşini tasarlamayı biliyordu. İnce hatlar çizebilmek için devamlı olarak kalemlerini yontardı.[21] Elleri "kalem gibi" ince ve uzundu. Taş kubbelere de nakışlar işlerdi. Taşları da işaretlerdi. İlk sıraya tek çizgi, ikinci sıraya çift çizgi. Yetenekleri neticesinde mimarlığa yükseltilmişti.

Tarihlendirilmemiş bilgiler, belirsiz bir zaman içinde yer aldığından, mimarlığa yükseltilmesinin olgunlaşma devrine rastladığını varsayabiliriz. Bu önemli aşama belki de Yunanistan'a yerleşmesinden sonra gerçekleşti. Burada yaptığı binalardan kalan mimari planlar ve ruhsatlardan anlaşıldığına göre geleneksel yapılardan aşama aşama uzaklaşmıştı.

Hacı Murat'ın tutucu, ilkel karakterini tanımlarken, onun tamamen karşıtı olan, çok faal ve yaptığı yolculuklar yüzünden çağdaş özellikler edinmiş olan kardeşi Andon'dan söz etmiştik.

Andon'un çok geniş bir arkadaş çevresi vardı. Örneğin Akdağmadeni'nde Papa Eftim'in* babası olan Avukat Karaisaridis [veya Karahisaridis] ile de arkadaş olmuştu.[22] Papa Eftim'in annesi ölmüştü, Karaisaridis de Trabzon'un Maçka köyünden, gizli Hıristiyan olan Pelayia'nın kuzini ile evlenmişti. Hatta Papa Eftim Andon'a Yunanistan'a gitmemesini, kendisi gibi Türkiye'de kalmasını önermişti. Papa Eftim ile birlikte gitmeyen kardeşini Türkler Amasya'da[23] asmışlardı. Diğer üvey kardeşi Yriyoris de Papa Eftim'i izlememişti. Andon Müslümanlarla da dostluk-

* Pavli Erenerol (doğ. 1884, Akdağmadeni – öl. 1968, İstanbul). 1921'de Kayseri'de toplanan 72 ruhani bölge başkanı Fener Patrikhanesi'ni yetkisiz ilan ederek, merkezi Kayseri'de olmak üzere Türk Ortodoks Patrikhanesi'ni kurduğunu ilan edince Papa Eftim I adıyla patrik oldu. Mübadelede Atatürk'ün özel izniyle İstanbul'a yerleşti.

lar kurardı, ama sadece Bektaşiler[24] ve Mevlevilerle. Osmanlılarla [Türklerle] pek görüşmüyordu.

Anasta'nın kızı Maria, Hacı Andon'u yaşlanmış tatlı bir dede olarak tanıdı. Nine Mari de çok sevimliydi. Kızının dediğine göre aynı zamanda Anadolu ağzıyla felsefe yapardı:

"Günahtan evveli yerinden kaçmalı."
"Caddeden git, keçi yolundan hiç gitme."

Üç kardeşin işbirliği sağlam ve sürekliydi. Birlikleri herkesi şaşırtıyordu, kimlik kayıtlarını yazan Müslümanlar da bu yüzden onlara tek sözcükle "Hacıustalar" derlerdi.

Evler, camiler, çeşmeler ve başka inşaat işleriyle uğraştılar. Bunlar nerede ve kaç taneydi, ayrıntılarını pek bilmiyoruz. İlk eserleri (belki Ustabaşı Panayiotidi ile işbirliği halinde) Haymana Camisiydi. Onları oraya annelerinin ailesi çağırmıştı. Akdağmadeni ve Haymana birbirine çok yakındır. Güllük de yakındır. Haymana'da dört yanında mermer kurnalar bulunan güzel bir çeşme yaptıkları söylenirdi. Güllük'te de çalıştılar. Akdağmadeni'nin içine ve çevresine evler, konaklar inşa ettiler. Davutlu'da, Cemile/Pelayia'nın kardeşinin oturduğu Bey Konağı'nı yaptılar. İş için Ankara'ya da yolculuk ettiler. Bu olay yaklaşık 1897'de gerçekleşmiştir.

Andon 27-28 yaşlarındayken mühendis olarak, Afyonkarahisar'ı Eskişehir'e bağlayacak 180 kilometrelik yolun yapımı için amele taburunda çalıştı. Bu yol Kütahya'dan geçiyordu. Andon orada, öğrenimini Almanya'da yapmış olan mimar Hacı Efraimidi ile tanıştı. Bu kişi, önemli ve yaratıcı bir mimar olan Dimitri Hacı Efraimidis[25] ile aynı kişi olmalıdır.

Andon 1903'te, annesi Pelayia Kütahyalı bir dulla evlenmesine izin vermeyince Filistin'e gurbete gitti ve hacı oldu. Kudüs Patrikhanesi'nin inşaatında çalıştı. O devirde, Yunanca imzasını "Antonios [ara sıra da "Hacıtheodoridis"] Hacı" diye atıyordu, ziyaretçi defterini de öyle imzalamıştı. Adı artık "Hacı Andon" olmuştu. Sonraları, kızına 60 yaşına geldiğinde en kıymetli eşyasını satarak kutsal yerleri ziyaret etmesini öğütleyecekti. Gerçekten de kızı 60 yaşını iki gün geçe babasının adağını yerine getirdi. 1978

yılının Paskalya günü, hatırladığı kadarıyla 14 Nisan'dı, patrikhanenin ziyaretçi defterinde babasının adını bulmuştu. Babası Kasım 1903'te deftere Yunanca, "Güllük Akdağmadeni'nden Hacı Antonios" diye yazmıştı. O da bunun altına: "Hacı Anastasia, Hacı Antonios'un kızı" diye imza attı.

Kasım 1903'te Hacı Andon Kudüs'tedir; kutsal şehir ve kutsal yerlerdeki inşaatlarda büyük faaliyet göstermektedir: 1903-1904 arasında Beyrut şehrinde bir iki kilise, Sina Yarımadası'nın Aya Katerina Manastırı'na da keşiş hücreleri inşa etti. Diğer yapıtları Beytüllahim'de Lazaros'un mezarı yakınında bir kilise, Nazaret Kilisesi'nin dış dehlizine –Meryem Ana'nın kuyudan su aldığı yerde– bir eklenti, Aya Sava Manastırı'nın bahçesinde müştemilat yapıları ve Aya Yorgi Buçala'da çeşitli çalışmalardır. Kasnaki'de bir meydan, Beytüllahim'deki İlyas Peygamber Manastırı'na bir misafirhane, gene Beytüllahim'deki Doğuş Mağarası'nda bulunan gümüş süslemelerin çerçevesi bu işler arasındadır. Ayrıca Diriliş Kilisesi'ndeki haçın kaidesine burmalı bir taban ekledi ve Kudüs Patrikhanesi'ndeki patrik ikametgâhına kubbeli bir şömine yaptı.

1907 civarında, Vadi Kelt mevkiinde (Resim 6) Aya Yorgi Hociva [Hoceva, Hociavva] Manastırı'nın altında, Kudüs'ten Yeriha'ya giden yolun solunda bulunan kemerli taş köprüyü (Resim 7) inşa etti.[26] Araplarla birlikte ustabaşı olarak çalıştı. Bu çalışmalar sırasında yüksek bir yerden düştüğü için az kalsın ölüyordu. Yeriha yolunun sağında duran yeni Aya Stefanos Kilisesi'nin kırmızı taş mozaikli kubbesini 1907 yılında yaptı. Eylül 1907'ye kadar Filistin'de çalıştıktan sonra da ailesinin yanına döndü.

Hacı Andon Beyrut'tan daha gelişmiş ve Avrupalılaşmış olarak döndü: Avrupa modasına uygun beyaz pantolon, lacivert ceket, frenk gömlek, papyon, hasır şapka ve gümüş saplı bastonla gezmeye başlamıştı. Müstakbel eşinin gözlerini de öyle kamaştırmıştı. (Ne var ki oranın kaymakamı böyle düşünmüyor, "Bu elbiseleri giyebilirsin ama fes takmalısın" diyordu.) Evindeki ortam da çok değişmişti; sofrasında kullanılan takımlar Pontusluları şaşırtıyordu. Bir süre sonra yapılan düğünde, annesinin dünürlerinden farkı da dikkat çekmişti.

Hacı Andon 1907 yılının Kasım ayında Mari Kelleoğlu ile evlendi. O sıralarda 36 yaşındaydı, Mari ise sadece 22 yaşındaydı, ama o dö-

Resim 6. Filistin. Aya Yorgi Hacıva Manastırı'nın altındaki "Vadi Kelt".
(2 Ocak 1993'te köprüden çekilmiş fotoğraf)

nemde daha küçük yaşta evlenildiği için kendisini evde kalmış sayıyordu. 1908'de ilk çocukları Ananias doğdu. Hacı Antoni'nin oğluna babasına ait Haralambos adını değil de, ilk ağabeyinin adını vermesi şaşırtıcı. Yeni doğan bebek vaftiz olamadan öldü. 1910 yılında doğan Amaranto'nun (Ananias'tan sonra gelen ağabeyinin adı) kaderi de aynı oldu. Üçüncü oğulları Prodromos da 2-3 gün yaşadı. 1918'de Anasta doğdu. 1926'da yedi aylık doğan son çocukları ise mongol kafalı ufak bir canavara benziyordu. Yıllar sonra, 1964'te, Selanik'in "İpokrat" hastanesinde, Temelis adlı doktor, Mari'nin kan grubunun "Rh negatif" olduğunu saptayacaktı.

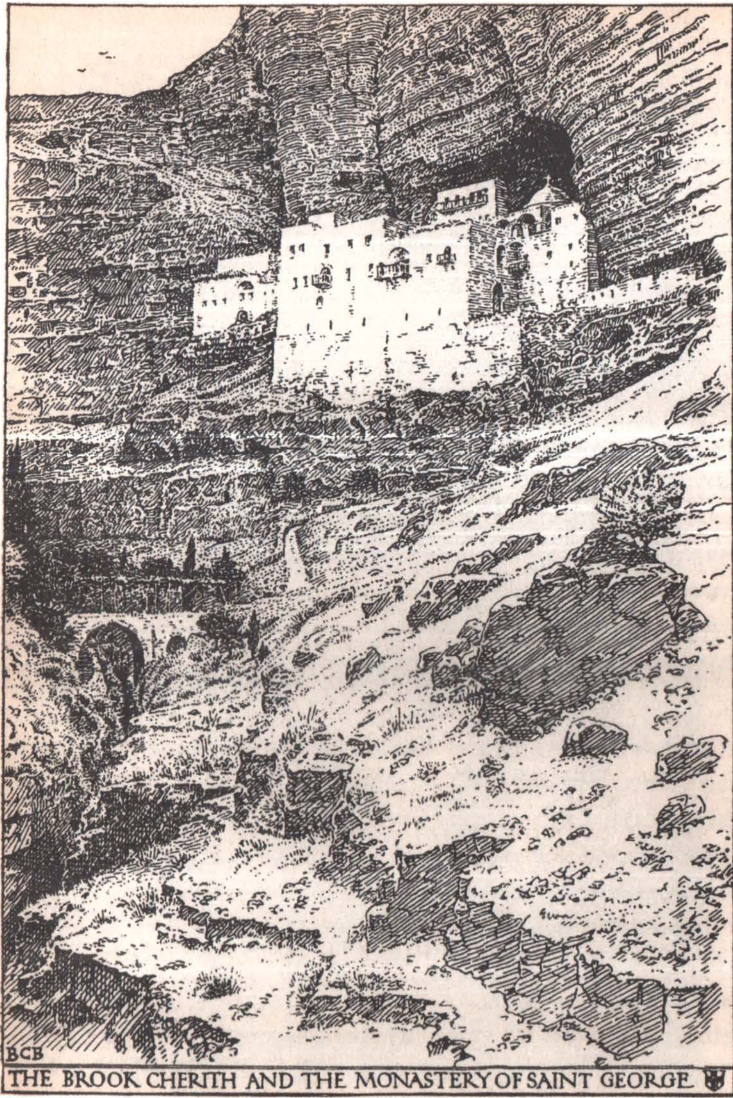
Hacı Andon evlendikten sonra Konya'ya yerleşti. Akdağmadeni'nden annesini ve kardeşlerini getirtti. Konaklarını birlikte inşa ettiler. Gene birlikte, Konya civarında evler, çeşmeler ve camiler inşa ettiler. Hacıustalara katılan Lefteris Çakalidis adlı bir usta Hacı Andon'un yanında yedi yıl çalıştı. Lefter usta basit bir adamdı, Hacı Andon onun davranışlarından hoşlanmıyor ve ona, "Konya'da yedi yıl kaldın, medeniyetinden faydalanamadın, *medeni* değilsin" diyordu.

Konya'nın Rum mahallesinde, kurbağa ağzını andıran dört bronz oluğu bulunan, kare planlı bir çeşme inşa etmişlerdi.

Hacı Andon'un yeni dönem eserleri 1911-1912 veya biraz sonraya rastlıyor. 1910 yılına doğru, Konya yakınındaki İner mevkiinde, Büyük İskender'in karargâh kurduğu rivayet edilen yerde define bulmak ümidiyle kazı yapmış, ama sadece bir yığın kemik bulabilmişti. Daha sonra batıya, merkezi Aydın olan bölgeye yöneldi. Köprüler, bir zeytinyağı imalathanesi ve ambarlar inşa etti. Bunların yapılış tarihleri belli değildir.

Üç köprü inşa etmiş olmalıdır. Turgutlu'nun eski Kasaba ilçesi yakınında su ve değirmen olan bir yerde köprüsü vardır. Salihli'de bir başka köprü inşa etti. En önemlisi ise Ödemiş yakınında, Hacı Anasta'nın belirttiğine göre "çeşmenin kuzey tarafına" inşa ettiği köprüydü. Karaiskaki'deki konuşmamız sırasında Anasta, "Kasaba-Manisa-Salihli bir üçgen gibidir" demişti. Köprü belki de Ödemiş'in güneyinden geçen eski *Ermon*,

Resim 7. Filistin. Vadi Kelt'te köprü ve Aya Yorgi Hociva Manastırı (George Napier Whittingham, *The Home of Fadeless Splendour of Palestine of To-day*, Londra, Hutchinson, tarihsiz [herhalde 1921]).

şimdiki Küçük Menderes nehri üzerindedir. Şimdiki köprünün adı Anadolu savaşı sırasında ölen bir paşanın adını taşıyor. Büyük, üç *kemerli* bir köprüdür.

Bu köprü yapılırken bir gün karşıdan birkaç atlı gelmiş. Biri attan inip, "*Usta kim*" diye sormuş. Hacı Andon'u göstermişler. Adam "Bak usta, köprüyü bey kendi parasıyla *hayrat* mı yapıyor, yoksa vergi mi topluyor? *Silahım kellende yalan söyleme*" demiş, o da "*Hayır efendim hayrattır,* annesinin ruhu için yaptırıyor" cevabını vermiş.

Soruyu soran, bey hakkında çok şey biliyormuş. Biraz düşündükten sonra Hacı Andon'a şöyle demiş: "*Kurttan kuzu doğmaz, şeytandan melek.*" Ama uzatmayıp, "*Oldu*" diyerek atına binmiş, gitmiş.

Bu atlı Aydınlı Rum bir anneden doğmuş olan ünlü eşkıya Çakırcalı Mehmet Efe'dir [1872-1912].[27]

Şarkı söyleme merakı olan Hacı Andon Usta, bu halk kahramanı için bestelenen yerel halk türkülerini hüzzam makamında söylerdi:

Ödemiş kavakları,
Dökülür yaprakları
Bize de derler Çakıcı
Yar fidan boylum
Yakarız konakları

Gül dalında mıydı
Tüfekler yağlı mıydı?
Seni de düşman vururken
Yar fidan boylum
Ellerin bağlı mıydı?

Tüm türkü on bölümden oluşuyor. Burada Anasta'nın genellikle söylediği bölümler, yani ilk ve son bölüm yazılıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz olaydan sonra ustamız daha da batıya gitmiş, Ege denizini aşarak 1914'te Selanik'e varmıştı. Yunanca bildiği için yanındaki parayla inşaat işlerine girişmek istiyordu.

Kendi parasından başka, vatani amaçlar için kullanılmak üzere Anadolu'dan toplanan paraları da Selanik'e getirmişti. Anadolu'daki Rumlar, 25 Mart bayramını (milli bayram) kutlayamadıkları için, "Trion Ierarhon" (30 Ocak'ta kutlanan dini bayram) gününü büyük törenlerle kutlarlardı. Okulda bir odada toplanırlar ve ortaya serdikleri bir halıya fakir ailelerle Makedonya mücadelesi için kullanılmak üzere para atarlardı.

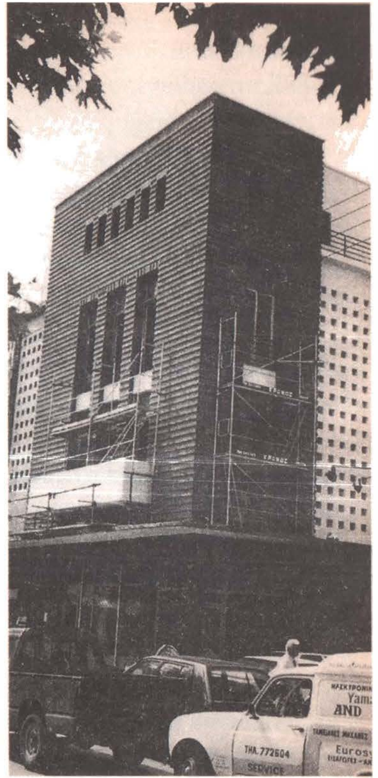
Ama Hacı Andon'un işleri Selanik'te iyi gitmedi. Paralarını da çaldırdı. Bu onda bir soğuk duş etkisi yapmıştı. 3. Kolorduya başvurdu, yardımcı olmadılar. Bunda belki de bazı Moralıların parmağı vardı, bu yüzden onlardan hoşlanmazdı. Buna karşılık birkaç Giritli subay ona yardımcı oldu ve iş verdi. Sonraları, 5-6 ay boyunca Akdağmadeni'nden eski ustası ve hocası olan Hacipanayiotidi ile birlikte çalışacaktı. Hacı Andon Selanik'teki "kırmızı evi" (Resim 8 ve 9) yapan ustaya, yuvarlak kemerlerin yapımında yardımcı oldu. Herhalde Dimostenis Tumpanidis de çırak olarak onlarla birlikte çalışıyordu. Bu çıraklık görevini eskiden Hacı Andon yapardı.

Aynı yıl, yani 1914'te veya bir yıl sonra 1915'te, Hacı Andon Anadolu'ya geri döndü. Venizelos'u çok sevdiği için "Bizim Venizelos, vatanımızın babası" şarkısını da beraberinde getirdi. Türkler Venizelos'a karşı değildi ama 1919'da şarkıyı yasak ettiler. Tekrar Aydın'a giderek burada bildiğimiz iki eseri olan zeytinyağı imalathanesi ile Mumcoğlu'nun (akrabaları, sonradan Selanik ve Aridea'ya yerleşmişlerdi) incir deposunu inşa etti.

Bu 1915 yılı Ermenilerin tarihine kanla yazılmıştır. Aydın'ın üç köyünde katliam yapıldığında, Hacı Andon insanlık ve mertlik gösterip kendi hayatını tehlikeye atmış, Konya'da org çalan Nersus adlı iyi bir Ermeniyi saklayarak kurtarmıştı. Yıllar sonra Yunanistan'da inşaat malzemesi satın alırken bu adama, göçmenlerin serseri yatağı olan "Bardari'de" eğlenirken rastlayacaktı. Onu alıp Aridea'ya getirdi. O da Anasta'ya müzik öğretti.

Hacı Andon 1916'da yeniden Selanik'e dönmüş olmalıdır; bunun nedeni, Hariklia adında, Eskişehir'de öğretmen olan bir hanımla olan meselesi. Yunanistan'da hamile bıraktığı bu kadının Beyova'da doğurduğu çocuk, Heybeliada'daki yetimhanedeydi. Hacı Andon "Selanik'e bir gidip geleyim mi" demiştir. Neyse, Selanik'te yeniden ustası Hacıpanayiotidi ile karşılaşır. İkisi bir gün sahildeki "Odissos" kahvesine giderler, orada Si-

Resim 8 ve 9. Selanik'teki kırmızı ev. Demokrasi Meydanı'ndan (solda, 30 Mayıs 1996) ve yandan görünüşü (sağda, 19 Nisan 1997).

nop'tan gelen bir Yunanlı bahriyeli ile tanışırlar. Adamın "İş istiyorsan Rusya'ya gel, bol para kazanırsın" demesi ona yeter.

Gerçekten de, 1916-1917 arasında Rusya'dadır. Odessa yakınlarındaki Kopan'da, tahıl ve pamuk depoları inşa ederek geçinir, Papa-Tanasi adlı biri tarafından misafir edilir ("Rus" dedikleri oğlu İlia da sonradan Aridea'ya gelmiştir). Orada büyük refah ile yoksulluğu bir arada görür: saraylar ile "çavdarlar", yani çalgıcıların samanla örtülü evleri. Kazaklar, sık sık bu evleri basıp çalgıcıları döverlerdi.

1917 Ekim'inde ihtilal oldu. Galiba Pontuslular buna karşı çıkıyordu. O da ailesine Sovyetlere karşı gelmemelerini öğütlerdi. "Üstelik babam Rus halkını asillerden çok seviyordu" der Anasta. 1918 yazında, Hacı Andon memleketi Anadolu'ya döndü. Ruble yüklü olarak döneceğine, bir ikona ve çok eski, pis ama kürk yakalı, çok kaliteli bir palto ile gelmişti. Sürgünü bu palto ile yaşamış, Yunanistan'a da bu palto ve devrimci fikirlerle gitmişti. Rusya'da devrimci olmuştu; daha sonra da Venizelos taraftarı olacaktı. Karısı, Anasta'ya o sırada hamile kaldı. Anasta'ya göre, içinde doğuştan bir "komünist mikrobu" vardı.

1919'da "Hacıustalar" üçüncü evlerini inşa ettiler. Arsası, Konya'daki Rum mezarlığı ile tren istasyonu arasındaydı. Tren istasyonunun solundaki Rum mahallesinde, kiraz ağaçlarıyla kaplı 10 dönümlük bir bahçenin içindeydi. Kocaman taş bir binaydı. Hacı Murat bu binada kullanılan taşları, iki yıl boyunca yontmuştu. İki atlı bir araba, ustalar ve işçiler emrine verilmişti.

Bina üç katlıydı, ambar ve merdivenler giriş katındaydı. Bütün öteki Hıristiyanlarınki gibi, merdivenin altında bir ibadet odaları vardı. Birinci katta balkonlar ve mutfaklar, ikinci katta ise üç oda ile misafir odası bulunuyordu. Pencere ve kapıların üstünde süslü kemerler vardı, çatı ise altıgen kubbe şeklindeydi.

Belki bu kubbe yüzünden, belki de Rumların kilisesi eskimiş olduğundan, Türkler "Hacıustalar kilise yapıyor" diyordu. Bu evin içine girip hiç oturamadılar. 1922'de bitmemiş olmasına rağmen binaya askeriye yerleşti.

Hacıustaların bilinen başka bir yapısı, Hacı Andon'un, arkadaşı Fazloğlu Mehmet Efendi'nin ailesi için Ilgın'da inşa ettiği binadır.

Hacıustaların Konya'da, şimdiki Cumhuriyet Meydanı'nda bulunan çarşının yakınında bir büyük bina inşa etmiş olmaları gerekiyor. Bu bir paşanın eviydi. Mustafa Kemal'in de orada kaldığı söyleniyor. Belki de bina hâlâ aynı yerde duruyordur. Bu metin yazıldığı sırada 83 yaşında olan ve 1963'te Konya'ya doğum belgesini almaya giden aile dostları Andromaki onu yerinde bulmuştu.

Konya'daki bu bina bazı özellikleriyle dikkati çekiyordu. Ön cephesinde yarım daire şeklinde bir balkonun iki ucunda bakışımlı merdivenler vardı.

Bu çift merdivenli mimari düzenlemesi konaklar ve devlet dairelerinde olurdu. "Aydın'daki mahkeme binası aynı tarzdaydı" diyor Anasta. Hacı Andon bu bina ile ilgili gerçek bir olayı anlatma fırsatını hiç kaçırmıyordu. Bu, Uzun Mehmet'in öyküsüydü. Anasta'nın ağzından dinleyelim:

"Balkonun altında, meyhane artıklarıyla beslenen, toplumun dışına itilmiş bir serseri yaşıyormuş. Bu adam mahkemede bakılan bir davayı uzun süredir izlermiş. Bir beyin oğlu, nişanlısına âşık olduğu için fakir bir genci öldürmüş. Oğlu gibi fakir olan baba, öldüreni mahkemeye vermiş. Kadı'nın sürekli ertelediği bu dava bir türlü sonuçlanmıyor. Serseri babaya acımış, 'Ne oluyor?' diye sormuş. O da 'Hakkımı alamıyorum' deyince, 'Beni tanık göster, cinayete tanıklık edeceğim. Yalnız bana bir tabanca bul' demiş. Serseri, hayatından bıkmış, her şeyi göze almış. Öldürülenin babası davayı yeniden başlatıp tanığı da davet ettirmiş, tabancayı da almış. Celse esnasında kadı tanığı çağırıp sormuş. 'Ne biliyorsun, sanık ne yaptı?' diye sorunca tanık cinayeti anlatmış, sonra da tabancayı çekerek 'Şöyle oldu' demiş ve kadıyı kafasından vurarak öldürmüş."

Adaleti eleştiren bu öyküyü yerli halk çok severdi. Aynı öyküyü Yaşar Kemal da duymuş ve yazmıştır.

Hacıustaların Anadolu'daki son yapıları, daha doğrusu 1920-1922 yılları arasındaki işleri konusunda Anasta'nın anılarından başka birinci sınıf bir belgemiz daha var. Bu, Hacı Andon'un eşyaları arasında bulunan, 11 cm x 12,8 cm boyutunda bir kâğıda kendi eliyle Karamanca yazılmış, ancak sırası karışmış gibi gözüken aşağıdaki metindir. (Resim 10):

Davutlu Camii önünde
Hacı Molla
Mehmet'in oğulları
Hacı Süleyman
Hacı Ahmet ağa
Taili Mehmet ağa
Hocanın kardeşi
Hacı Kiriken

Çölmekçi çeşme
Hatip Telali

Arka sayfada
Ilgın
Fazloğlu Mehmet Efendi

Bu metni Anasta'nın anılarıyla birleştirirsek Hacıustaların inşa ettikleri, bazılarından emin olduğumuz binaların dökümü çıkar herhalde.

Davutlu'da bir cami de inşa etmişlerdi. Bu caminin yakınlarında Hacı Molla adında biri ile Mehmet adında bir başkasının çocukları olan Hacı Süleyman ve Hacı Ahmet ağaların evlerini de yapmışlardı. Konya'nın dışında, Büyük Ova beldesinde bir cami ile Taili Mehmet Ağa ve Hacı Kiriken'in kardeşi olan Hoca'nın konaklarını [belki de üç tane ev] inşa etmişlerdi. Bey, Büyükova'da annesinin ruhu için çeşme yaptırmıştı. Bu çeşmeyi 25 yıl önce Anasta görmüştü. Anasta'ya göre belgede geçen çeşme bu olmalıdır, ama yanlışlıkla Çölmekçi'de gösteriliyor. En son yapılan, herhalde Hatip Telali'nin evidir. Ilgın'daki arkadaşı Fazloğlu'nun evinden daha önce söz edilmişti.

Anasta, sözü edilen Davutlu Camii konusunda birkaç ayrıntıyı anımsıyor. Bu inşaatı ücret karşılığında yapılan son camiydi. Yaklaşık 1920 yıllarına ait olmalıdır. Hacı Andon, Hacı Murat ve Panteli'yi bu işi almaları için Lazaro'nun faytonuyla Konya'dan [yürüyerek] 30 saat uzakta olan Davutlu'ya yollamıştı. Oraya gittiklerinde 1000 lira istediler. Türkler pazarlık ediyordu. İki gün boyunca tartıştılar, ustalar bir lira bile inmedi. İki kardeş kös kös geri döndüler. Bey bir hafta sonra geldi ve Hacı Andon'u görmek istedi. Birlikte yemek yediler. Hacı Andon döndüğünde işi almıştı.

Cami inşaatına başlanırken, açılış gününde kapıya çivilenmek üzere bir halı ısmarlanırdı. Açılış arifesinde, köyü dolaşan bir tellal açılışı duyururdu. Açılış töreni biter bitmez halı yere serilir, müminler ellerinde ne varsa –mecidiyeler, liralar, peynirler, fanilalar, dokumalar– getirip içine atarlardı. Ustalar, halı ile birlikte bunları alır götürürlerdi. Hacı Murat bu şekilde bağışlanan bir dokumadan iki şalvar yaptırmıştı. Bu gelenek kilise-

r:

v:

Resim 10. 11 cm x 12,8 cm boyutunda kâğıda not: Hacı Ustaların Anadolu'da herhalde sürgünden evvel yaptıkları son eserlerin listesi (Hacı Andon'un elyazısıyla).

ler ve evlere de uygulanırdı. Hacı Andon, Orta Anadolu'dakilerden başka kilise inşa ettiğine dair bir şey söylememiştir.

1922'de Hacı Andon ve Pantelis ustalar "amele taburu" ile İç Anadolu'ya ölüme yollandılar. Konya'nın 900 kilometre doğusundaki Diyarbakır'a varınca, Sivas, Tokat, Amasya ve belki de Bafra'dan gelen kadınlı çocuklu bir insan topluluğuyla bir araya getirildiler.

Hacı Andon, Diyarbakır'dan geçerken yarım kalmış bir cami inşaatı görmüştü. Amele taburunun komutanına, yörenin beyini görmek istediğini söyledi. Komutandan izin alıp gidince: "Konya'dan gelen çok sayıda ustayız. Camiyi bitirebiliriz. Bize günde bir öğün yemek bir de ekmek verin. Ailelerimiz de yanımızda kalsın" önerisini yaptı.

Öyle de oldu. Usta olan ya da inşaat işçisi olduğunu söyleyen 100 erkek, aileleri olduklarını söyledikleri 400 kadın ve çocuğu da yanlarına alarak burada kaldılar. Hacı Andon'a ustabaşı diğerlerine de işçi diyorlardı. Camiyi bitirdiler ve adını "Yeni Cami Amele Taburu" koydular. Sonradan Sevkiyat Camii adı verilmiştir. Her inşa ettiği camiye yaptığı gibi "Hacıustaların işi" ibaresini oraya da işledi. Cami 1922-1924 yıllarında inşa edilmiş olmalıdır. Hacı Andon 1925'e kadar orada kaldı. Sürgünde kaybolan Pantelis belki de daha uzun bir süre kalmıştır. Daha evvel de belirttiğimiz gibi o da hayatta kalanlardandı.

Yurdundan koparılma saati gelmişti. Hacıustaların aileleri, erkeksiz, Konya'dan Mersin limanına kadar 340 kilometre yol aldılar. 1924 yılının Kasım ayında Yunanistan'a götürülmek üzere bir Rus gemisine bindirildiler. 12 Aralık günü Preveze'ye indirildiler. Oradaki tahammül edilemez soğuk yüzünden çoğu öldü. Hacı Andon 1925'te Diyarbakır'dan ayrılarak –belki de bir zamanlar iki yıl kadar kaldığı Beyrut yoluyla– ailesinin yanına geldi. Mübadilleri aynı yıl gemi ile Preveze'den alıp Pire yoluyla Selanik'e, mart ayında da Batı Makedonya'daki Aridea'ya götürdüler.

Hiçbir şeye benzemeyen Aridea hızla bir şehre dönüştü. Şimdi yollarında çarliston elbiseli, şapkalı insanlar görülüyor, faytonlar dolaşıyordu. Evlerinin bahçeleri gül doldu. Bir işi olanlar bellerini doğrulttu. Kentte pa-

ra dolaşmaya başladı. Bir çevre oluştu. Pontuslular ya entelektüel ya da çiftçi olduklarından kazançları azdı.

Hacı Andon da Aridea'ya geldi. Yerleşir yerleşmez inşaat işlerini üstlendi. Ona iş veriyor, fikrini soruyorlardı. Herkese söyleyecek iyi bir sözü vardı. "Babam hep yardımcı oluyordu." Mülteciler için ekmek fırını yaptı. Pazar günü gençleri yollayıp tuğla getirtti ve duvarlarını örüp bir samanlık yaptırdı. Muhacir hemşerileri onu çok sayıyorlardı. "Hacı Ağa geçiyor" diye mırıldanan kadınlar ayağa kalkıyorlardı.

Birçok ev, okul ve kilise inşa etti. İnşaat için izin ve mühendis imzası gerektiğinden, Vodina'dan (eski Urfa) gelme Drakopoulos adında bir taşra mimarına para veriyordu. (Bu adam Alman işgalinde bulaştığı bir iş yüzünden Milli Halk Bağımsızlık Ordusu savaşçıları tarafından idam edilmiştir.) Andon, kardeşi Pandeli ile birlikte çalışıyordu. Ayrıca Hacı Murat'ın oğlu olan yeğeni Haralambos ve Konya zamanından tanıdığı Pontuslu usta Lefteris Çakalidis inşaat işlerinde onunla birlikte çalıştılar.

1925-1926 arasında, Aridea'da Timpanidi ile ortaklaşa bir okul yapacaklardı. Söz konusu adam bir sahtekârdı, hep malzemeden çalmak isterdi. Bu, Hacı Andon'un hoşuna gitmiyordu. Binanın yıkılıp da çocukları ezmesini değil, sağlam olmasını istiyordu. "Ben bunu Türklerin camilerine yapmadım, Yunan çocuklarına mı yapacağım? Yarın aralarında torunlarımız olacak!" derdi. Timpanidis *sahtekârlığı* sürdürdü. Bu yüzden 1935'te, Bozar [Lutraki] hamamları için beş yılda 5.000.000 drahmi getirecek bir işi birlikte yapmalarını önerdiğinde, Hacı Andon onu geri çevirmişti.[28]

1926 yılında, Aridea meydanında otel olarak kullanılan üç katlı binayı yaptı. Barba Tanasi adında birine ait olup sonradan damadı Setskos'a geçen bina 1994'te yıkıldı.

1927'de Katerina'da çalıştı. Salona'nın bir köyü olan [şimdi Alonia Salonia Kukos] Pieria'da bir okul yaptı. Ordulu birine de ev yaptı.

1928 yılında 300.000 drahmilik bir sermayesi vardı. Amacı bir otel yapmaktı. O yıl dünya çapında bir mali yıkım yaşandı (1928 yılının meşhur krizi). Hacı Andon parasını kaybetti ama çalışarak çabucak belini doğrultu. 1928-1929 yıllarında Yannitso'nun Soğuk Çeşme (Kria Vrisi) yöresinde

mübadiller için iki katlı evler inşa etti. 1938-1939 ve 1940 yılına kadar aynı türden inşaatlar yaptığına ilişkin bazı belgeler bulunuyor.

Daha sonra, okullar, kiliseler ve evler yapmak üzere Doğu Makedonya'ya yöneldi. 1928, 1929, 1930'da Doksata, Payyeo ve Drama'da çalıştı. 1929'da Kavala'da iki konak yaptı. 1932 yılında ticaretle de uğraştı ama malları satılmadı: Bir zarar daha. Bunu da atlattı.

Anasta, Hacı Andon'un hatıralarını aktarırken, 1932'de Küpköy'de, [şimdi Serres vilayetinin Fillidos kazasının Proti bölgesi] yaşlı öğretmen Karamanlis'in evini yaptığını söyledi. Duyduğuna göre 1907'de doğan Kostantinos Karamanlis'in dedesi olan bu işvereninin babası da Konya'dan gelmişti. Bundan emin olmak için 1 Haziran 1996 tarihinde Kostantin Karamanlis'e bir mektup yazdım. 20 Haziran 1996 tarihinde kardeşi Ahileos Karamanlis onun adına mektubu telefonla yanıtladı. Aynı fikirde değildi; rivayete göre dedesinin kökeni Ayrafa, annesininki de İstanbul'du. [Ne ki "Karamanlis" soyadı Anadolu kökenlidir.] Öte yandan Hacı Andon'un inşaatlarının dökümüne böyle bir eklenti de yapılmış olabilir.

1932 yılında Hacı Andon Odessa'da Elefterio Venizelos'la (1864-1936) karşılaştı. Venizelos'un adı 1910'da Atina'da duyulduğundan beri Hacı Andon'un ilgisini çekmişti. 1932'nin Aralık ayında, Selanik'te ihtiyar Veli-di ile birlikteyken onunla karşılaştığını söylemişti Anasta. *Makedonya* gazetesinde üçünün resmi çıkmıştı. [1932 yılının bu gazetesini bulamadım.] Hacı Andon sonraları Aleksandru Papanastasiu'nun (1876-1936) taraftarı oldu. Aleksandru ölünce: "Ümidimiz kalmadı. Sosyalist olan dürüst bir insan çıktı, onu da yok ettiler.." demişti. Hacı Andon kalben hep solcu olmuştu. Yunanistan Komünist Partisi'ne girmişti, *Rizospastis* gazetesini okurdu.

1935'te yine Katerina'da çalışmaktaydı. Teofilos adında biri için bir inşaat yapıyor ama parasını alamıyordu. Artık kilise veya okul yapınca da parasını alamıyor, hep zarar ediyordu. Buradaki koşullardan bıkmıştı: "*Hay siktir et* Yunanistan'ı, Türkiye'ye gideyim!" derdi ama Pantelis onunla aynı fikirde değildi. Üstelik 1936'da bronşit olmuştu. 1938-1939'da Kria Vrisi'de tekrar çalışabildi.

2 Temmuz 1940'ta, Aridea'daki evi yandı. Baston koleksiyonu ile birlikte Karamanlıca kitapları, kıymetli kâğıtları ve eski resimleri de yok oldu.

28 Ekim 1940'ta yeni evin temelleri kazılmıştı. O pazartesi sabahı, inşaata başlanacaktı. İlk köşeye bir horozu kurban etmeye bile yetişemediler: Harp başlamıştı...

İşgal ile birlikte yaşlılık da geldi. 1941'de tam 70 yaşındaydı. Artık çalışamıyordu, devrimciliğini tek çocuğu Anasta'ya geçirmişti. Anasta "Milli Dayanışma" ve "Milli Kurtuluş Cephesi"ne ilk katılanlardandı. Böyle yapması için onu yönlendirmişti. 1942'de Kurtuluş Cephesine katılan üç yeğeni de devrimci olup "dağa çıktılar." Bunlar Haralambos, Murat ve sabotajlar yapan Teodoridis'ti. Yorgo ve Yordanis Spir Keleoğlu da dağa çıkmıştı. Yorgo, Paiko Dağı'nda, Yordanis de eski adı Smortsko olan Pefkoto'daydılar.

Hacı Andon kızına önemli bir olayla karşılaştığında ılımlı davranmasını öğütleyerek, ölçülülük ve insancıllık da aşılamıştı.

İşgal sırasında Aridea'da kalan Anasta, Alman ordusunda yer almalarına karşın, az çok antifaşist inançları olan Alman, İtalyan ve diğer yabancılarla ilişkiye girmiş, direnişe özel hizmetlerde bulunmuştu. Şimdi, 53 yıl sonra bile, bazılarının adlarını hatırlıyor: Bunlar antifaşist Teo, Paolo, iki Avusturyalı, doktor Yosef ve idama mahkûm edilen suçsuz bir Yunan çiftçinin kaçmasına havaya ateş ederek göz yuman eczacı Çeslav ile antifaşist Polonyalı Zaharia'ydı. Bu Zaharia, 28 Ağustos 1944 tarihinde, Alman işgalcilerin Aridea'dan çekilmesinden iki gün önce Anasta'ya Almanca yazılmış bir belge vermişti. Bu belgede Alman işgalcilerle işbirliği yapan yetmiş kişinin adları yazılıydı; Yunanlılara ve direnişçilere karşı manevi ve fiziksel işkenceden ve ihanetten suçlanıyorlardı. Anasta, bir ikilemle karşı karşıya kaldı ve alt üst oldu. Listeyi saklamalı mıydı, yoksa direnişçilere teslim mi etmeliydi? Direnişçilere verecek olursa listedekilerin kaderleri belliydi. Babası Hacı Andon'un fikrini almak istedi. Babası, makul bir yanıt vermiş: "*Sel gider, kum kalır*" demişti. Anasta, kurtulanların (12 Şubat 1945 tarihli Varkizas anlaşmasının mürekkebi kurumadan) direnişçilerin peşine düşmelerine ve onları yok etmelerine tanık olunca,[29] yaptığına çok pişman olmuştu. Hacıustaların ustabaşısı, o günahkâr ve sefih kişileri kurtarmıştı.

Hacı Andon bundan sonra artık çalışmadı; fakat işini sevmeye devam ediyor, hep yaptıklarını anlatıyor, torunlarına mühendis olmalarını

öğütlüyordu. (İlk üç torunu Ioanni, Andon ve Maria'nın doğum kayıtları onun elyazısıyla korunmuştur.) Mühendis olup inşaat yapmalarını istiyordu. İsteği gerçekleşti.

1947-1948 yıllarında üçüncü kızını bekleyen Anasta, Monastiriu Caddesi'nde oturuyordu. Ana babası onu ziyarete gelmişti. Babası Hacı Andon, eşi Mari ile "kırmızı evi" görmeye gidiyordu, sonra da ev hakkında konuşuyorlardı. Bu "kırmızı ev" dedikleri bina hangisiydi?

Bunun, 1917 yangınından sonra inşa edilen Aya Sofya Meydanı'ndaki "kırmızı ev" olması olanak dışıdır (mimarı P. Stais).[30] Söz konusu bina, Bardari Meydanı'nın batı tarafında, Demokrasi Meydanı'nda ve K. Moskof Caddesi'nin köşesinde duran üç katlı bina olmalıdır. Sahipleri İtalyandı. 1917 yangınından önce inşa edilmiş olan ev, Vitaliano Poselli'nin (1838-1918)[31] eseri olabilir. 1917 yangınında yanmamasının nedeni, hemen yanında müttefiklerin silah deposunun bulunması ve alevlerin orada öncellikli olarak söndürülmüş olmasıdır. Yanında "Pantheon"un bulunduğu söylenirdi. İç Harp sırasında Kızıllar kralcı dernekleri yargılamak için, o "kırmızı evde" sıkıyönetim mahkemeleri kurmuşlardı.

Hacı Andon 1956[32] baharının büyük perşembe günü, Aridea'da vefat etti ve önce eski mezarlığa defnedildi. 1969 yılının Eylül ayında eşi Mari de aynı mezara defnedildi. (Bu mezara Andon'un oğlu gibi gösterilerek Hacı Murat'ın oğlu da gömülmüştür.) 1990 yılının sonbaharında, kemikleri Aridea'nın yeni mezarlığına nakledildi. Orada, Hacı Theodoridis ile eşi Mari'nin mezarı da bulunuyor.

Ek

Hacı Andon'un Karaman Türkçe'siyle ve Yunan harfleriyle yazdığı metinler.

Hacı Andon hayatının son yıllarında, bacaklarındaki ağrılar yüzünden yataktan kalkamadığı 1952 sonrasında ve özellikle de 1956'nın ocak ayından sonra sıkça yazı yazmıştır. Karamanlıca olan bu yazıların çok azı kurtarılabildi. 18 sayfalık bir defterin fotokopisi elimde bulunuyor.

Kurtarılan Türkçe metinlerden ikisini burada yayınlıyoruz. İlk metinde, Suriye ve Filistin'de bulunduğu sıralarda öğrendiği Arapça kelimeler de bolca kullanılmıştır. Daktilo ile yazılmış metin ise Davut Peygamber'in 50. mezmurunu akla getiriyor.

Birinci Metin*

TEFEKKÜRÂTIMIN BEYANATI

MUKADERATIMIN AHVALİNİ HÂKİM-İ CİHANA ARZUHALNAMEM

Ya Rabbi, ömrümün son günleri için mukadderatıma uslûplu bir tafsilat telif etmem için bana, ilm-i hayalat ve Allah korkusu ihsan eylemenizi, sana mecd-u izzet temcid ve teşekkür eylerim.

Ya Rabb, ya ilm-i cihanullah, senin murat ettiğin tahtirat yalemleri asla bozulamaz, fakat, ya Rabb, bu son günlerimin ecrini çok ağır verdin. Gelelim ya Rabb, sen âlimsin, kalpleri tanır ve böbrekleri anlar ve sırları keşf edersin. Ânın için şüphesiz beni de teftiş ve tefahhus eylemişsin. Çünkü, ya Rabb, bu meyanda hiçbir itirazım yoktur. Gelelim, ya Hristos Efendim, ben demiyorum henüz müminler kaderime yatıver. Çünkü ben bilirim, ya Rabb, bir günahkâr

* Bu metinler, okurken de anlaşılacağı gibi, köylü ağzıyla konuşan, Yunan harfleriyle Türkçe yazarken kurallarını kendi koyduğu bir imla uygulayan bir kişinin kaleminden çıkmıştır. Üstelik, yazar Rabbine ve İsa'ya seslenirken, olasılıkla Ortodoks kilisesinin hitap kalıplarını, daha doğrusu bu kalıpların Karamanlılarca oluşturulan karşılıklarını kullanmıştır. Okuru zora koşmamak için bu metni günümüz imlasıyla aktarmaya çalıştık. Bununla birlikte işin içinden çıkamadığımız yerler olmuştur. Bu gibi durumlarda anlaşılmayan sözcük ve deyimlerin mümkün olduğunca aslına uygun çevrimyazısını kullanmayı yeğledik. Bazen de, bu deyişlere olsa olsa yöntemiyle bir anlam vermeye çalıştık. Yanılmış olabiliriz. Ama, bu yanlışların ilgiyi pek el atılmamış bir alana yöneltmesine de sevineceğiz doğrusu –ed.n.

ΣΙΟΥ.

ΤΕΦΕΚΟΥΡΑΤΗΜΗΝ ΠΕΓΙΑΝΑΤΗ-(Η ΔΗΛΩΣΙΣ ΤΩΝ ΣΚΕΨΕΩΝ ΜΟΥ)ΔΙΑΛΟΓΙΣΜ

ΜΟΥΚΑΤΤΕΡΑΤΗΜΗΝ ΑΧΒΑΛΙΝΗ ΧΑΚΙΜΙ ΤΖΙΧΑΝΑ ΑΡΖ ΟΥ Χαλ ΝΑΜΕΜ.

Γιά ράππι ουμρουμίν σού κιουνλερί ίτζούν μουκαττερατιμά,ουσλουπλού,πίρ
ταφσηλάτ τεελίφ έτμέμ ίτζούν,μπανά,ίλμου χαγιαλάτ,βέ άλλάχ κορκουσού,ίχ
σάν έιλεμενιζί,σανά μετζδού ιζζέτ,τεμτζίτ βέ τεσεκκούρ έιλέριμ.
"Ε Θ ε έ Π ά ν σ ο φ ε:Γιά ράππ γιά ίλμου τζιχάν ουλλάχ.Σενίν μουράτ. έτ
διγίν ταχτιράτ,γαλεμλερί άσλα ποζουλάμαζ,φάκατ γιάραππ πού σόγν κιουνλε
ριμίν,έτζράνί,τζόκ άγήρ βερτίν.Γκελελίμ γιά ράππ σέν άλίμσιν,καλπλερί τι
τανίρ,βέ μποπρεκλερί άνλάρ,βέ σηρλαρί κέσφ έδέρσιν.άνίν ίτζούν σιουπχε-
σίζ,πενίδε τεφδίσ βέ τεφαχούσ έιλεμίσσιν.Τζούνκι γιά ράππ πού μεαντά χίτί
πίρ ιχτιραζίμ γιόκτουρ.Γκελελίμ ,γιά χριστός έφεντίμ πέν τέμιορουμ χένουί
μουμινλέρ γαπεριμέ γατή βέρ.τζούνκι πέν πιλήρημ γιά ράππ πίρ κιουνάχκιαί
γουλουνίζημ,βέ ίουμουτήμ γιόκτουρ,έμμα άγριλαριμίν σιττετιντέν τεχαμμου-
λήμ κάλματη.Αρτιχ γιά ράππ φεργιαττλαρημήν τιγλέ βέ σηφαμή βέρ.Τζιούνκι
σενίν τερετζελερτέν ζιατέ όλάν,ζίου σάν,άλίουλ άλλέ,μπολ,βέ χατσίζ μερχα
μετλεριντέν,πεντζερελερτέν τιουσέν κιουνεσίν πίρ ζιασή κατάρ,ίζχάρ έιλέ-
κι:Βέ γιόκ κί γιαλινίζ φεργιατλαριμά,σιφά βέρ τέμιορουμ,ζίρα άρτιχ πεζδήί
βέ τέρκι διουνγιά όλμαμίν σεβτασιντά ημ,καλπημέ γάρκ έτμελήκι,πού τιουν
γιανήν άλτατμασιντάντα ούζάχ όλάίμ,τζιούνκι γιά ράππ πέν πού τιουνγιατά
μησαφήριμ.άνίν ίτζιούν πού σανά έττηγήμ τεσσεκκουρλέρ φαζλά βέ κιουνάχ
όλτουγουνού πιλίριμ,έμμα,σεντάν πασκά σηγηντζαμάμ γιόκτουρ.Ζίρα σέν άδιλ
λερί σεβέρ[redacted] βέ κιουναχκιαρλαρά μεργαμέτ έτέρσιν.Αμήν γιά Ράππ πενίτε
μουμινλέρ γιαίλημηντάν γιάτ έτμεκι,πέν όρατά ,όνλαρίν βασιτασίλε γαρνιμή
τογιουράημ.Γιά Ράππι σενίν άζαμετ[redacted] παχσισλαριγίν,ίχσανινά,τάίμα ούμου-
τουμουζού κέσμείπ σανά μετζδού ίζζέτ βέ σεζτά έτμέκ,πορτσουμίζτηρ.
Κελελίμ γιά Χριστός'Εφεντήμ,σένσιμ,τεχέρλερτέν περού τενσίπ βέ [redacted]
τασφήπ όλάν ζάτ.Ζίρα σεντέν νέ άφιάτ βέ νέτε ίομούρ τιλεμεγέ σελαχιετη-
μίζ γιόκτουρ.Τζιούνκι γιά Ράππ τσεμίί μαχλουκατήν ίομρουνού βέ άφιετινή
σέν ταχσίς έτέρσιν.Κελελίμ γιά ράππ ρουχ έλ Κουτουσινή χαζρέτη'Ιώβ πεί-
γαμπεριγίν ούζεριν έ ίζχάρ έιλετηγήν κιπί,πεμήντε ούζεριμέ ίζχάρ έιλέ,βέ
άγζήμ σενίν χαμτηνή ίλάν έτετζέκτηρ.Βέ Ιωβούν ούζεριντέν λεκενίν τέφ όλ-
τουγού κιπί,άχ γιά Ράππ πενίμτε ούζεριμτέν λεκενίν τέφ όλμασινίν ίχτιμαλ
ινά σιουπέμ γιόκτουρ..Ζίρα γιά'Εφεντήμ χαμιέτ σεντέν τογάρ.Κελελίμ γιά
Χριστός'Εφεντήμ παλετέ ζίκρ έττίμκι έτζριμή,γιάνη άγριλαριμή τσόκ άγήρ
βερτήν.Χάσσα γιά Ράππ,άζαμετινιζά καρσή ίσγίαν έττήμ. νιτεκήμ πενήμ έτζρ
ρημή τεφτίσ βέ τεβαγούσ έτέρεκ πενήτε τεβκήφ έιλετήν.Αμμεννάχ όνά σακή
σιουκπέμ γιόκτουρ.Γιά Χριστός'Εφεντήμ Δαυΐδ πεΐγαμπερίν,ίπαρεσιντέ γιαζί
ορκη"Οτι τήν άνομίαν μου έγώ γιγνώσκω"ζίρα πέν κιουναχιμή πιλήρημ.Αρτι
γιά Εφεντήμ ριτζά ίδέρημ ίομρουμέ χητάμ βέρκι, τζούμλε άλεμίν κεττηγή γε
ρέ πέντε κετεγήμ βέ καβμημά ζάμ όλαήμ.Γιά Ιησούς έλ Μεσήχ ιλτιτσαμή μου
αλλαχτά πράχμα.Σεντέν πασκά [redacted] σηγνατζαγήμ γιόκτουρ.Ζίρα χαλλασή
μ βέ πεναχκιαχήμσιν,σανά γιάλινιζ σανά τεμτζήτ βέ χαμιετινιζέ τεσπίχ βέ
τεσσεκιουρλέρ άζαμέτι νιζά,μετζτού ίζζέτ ετιούπ τεχερλεριν έτεκ σελασιγέ
ούζτλερέ τάίμα τεγαννί βέ τερενούμ έτιούπ έπέτιουλ έλ έπέτ όλσούν'Αμην-
λέρ. Τ ε ' λ ο ς. -----------------

'Ητηράφ ναμέ.

Γκέλ γιά χουκούκ δασήμ Ούμρουμήν άρκατάσή χακήρ φαμέλιαμ ΜΑΡΙΑ.
Χέρ νέ κάτερ κεντζληγήμτέ όσμιμιγέτ κεσστέρμετιμ ίσέμτε,γά σού έλλί σενε
τέ έττηγημίζ περάϊ βαχτέτ ζαρφιντά,έγερ γιζέ ίλέ πίρ χατά ζουχούρ έττή
ίσέ πιλέ σεντέν άφ έτμενιζί ριτζά έιλέρίμ.Τζούνκι άρτιχ πέν ζελήλ βέ πι
τσαρέ πού τίουνγιατά μησαφήριμ. βέκ ίομρούμούν κιουνλερί ταμάμ όλτού.
"Αζ πίρ μουχτέτ ζαρφιντά πουτούν τζιχάνήν κεττηγή γερέ πέντε κετετζέίμ.
Βέ καβμημά ζάμ όλατζάγημ.
'Αλλαχ τζούμλεϊ μουεσσέρ έιλεσίν'Αμήν.-Ελβεταλάρ όλσούν τζούλεγε.
Χα"'Αντών.

Resim 11. Hacı Andon'un Yunan harfleriyle Türkçe olarak daktiloyla yazdığı birinci metin.

kulunuzum ve ümidim yoktur, ama ağrılarımın şiddetinden tahammülüm kalmadı. Artık ya Rabb, feryatlarımı dinle ve şifamı ver. Çünkü sen derecelerden ziyade olan, zi-şân, âlü'l-âlâ, bol ve hadsız merhametlerinden pencerelerden düşen güneşin bir ziyası kadar izhâr eyle ki, ve yok ki, yalnız feryatlarıma şifa ver demiyorum zira artık bezdim ve terk-i dünya olmamın sevdasındayım, kalbime gark etmeli ki bu dünyanın aldatmacasından uzak olayım, çünkü ya Rabb, ben bu dünyada misafirim. Anın için bu sana ettiğim teşekkürler[in] fazla ve günah olduğunu bilirim, ama senden başka sığınacağım yoktur. Zira sen âdilleri sever ve günahkârlara merhamet edersin. Aman ya Rabb, beni de müminler aleminden ayırt etme ki ben orada onların vasıtası ile karnımı doyurayım. Ya Rabbi, senin azametli bahşişlerinin ihsanına daima umudumuzu kesmeyip sana mecd-i izzet ve sezta etmek borcumuzdur. Gelelim ya Hristos Efendim, sensin teherlerden beri tensip ve tasvip olan zat. Zira senden, ne afiyet nede ömür dilemeye salâhiyetimiz yoktur. Çünkü ya Rabb, cümle mahlûkatın ömrünü ve afiyetini sen tahsis edersin. Gelelim ya Rabb, Ruhü'l-kudüs'ünü Hazreti Yov [Eyüp] peygamberin üzerine ihzar eylediğin gibi , benim de üzerime ihzar eyle ve ağzim senin hamdini ilân edecektir. Ve Yov [Eyüp] üzerinden lekenin def olduğu gibi, ah Ya Rab benim de üzerimden lekenin def olmasının ihtimaline şüphem yoktur... Zira ya Efendim, hamiyet senden doğar. Gelelim ya Hristos Efendim, palete zikr ettim ki ecrimi, yani ağrılarımı çok ağır verdin. Hassa [hâşâ?] ya Rabb, azametinize karşı isyan ettim. Nitekim benim ecrimi teftiş ve tefahhus ederek beni de tevkif eyledin. Amennâ ona sahi şüphem yoktur. Ya Hristos Efendim, Davud Peygamberin ibaresinde yazıyor ki: "kanunsuzluğun içinde olgunlaşıyorum" zira ben günâhımı bilirim. Artık ya Efendim, rica ederim ömrüme hitam ver ki cümle âlemin gittiği yere ben de gideyim ve kavmime zâm olayım. Ya Yesos [İsa] el Mesih, ilticamı muallâkta bırakma, senden başka sığınacağım yoktur zira halâssın ve Panayia'mızın, sana yalnız sana temcit ve hamiyetinize tesbih ve teşekkürler, azametinize mecd-i izzet edüp teherlerine dek Selâsiye üçlere daima teganni ve terennüm edüp ebedi'l ebed el ebed olsun. Aminler.

İtiraf name
Gel ya hukukdaşım, ömrümün arkadaşı, hâkir familyam MARİA.
Her ne kadar gençliğimde samimiyet göstermedim isem de, ha şu elli se-

nede ettiğim bera-i vahdet zarfında, eğer kaza ile bir hatâ zuhur etti ise bile senden af etmenizi rica eylerim. Çünkü artık ben, zelîl ve biçare, bu dünyada misafirim ve ömrümün günleri tamam oldu. Az bir müddet zarfında bütün cihanın gittiği yere ben de gideceğim ve kavmime zam olacağım.

Allah cümleyi müyesser eylesin. Amin. Elvedalar olsun cümleye.

H. Andon

Karamanlıca yazılmış bu metni Anasta 27 Ekim 1997 tarihinde ilk defa okudu. İtirafnamenin son kısmını okurken *"Ah! ona okuyamadım, hep üstünde taşırdı."* dedi.

Yorum

Hacı Andon komünistti, fakat yazılarından da anlaşıldığı gibi, aynı zamanda bir Hıristiyandı. Kutsal Topraklarda iken toplam 40 kişiyi vaftiz etmişti. Bunların on altısı Musevi ve Araptı. Bir Arapla birlikte Mekke'ye gitmişlerdi. Dönüş yolunda korkunç bir fırtınaya yakalanmışlar, büyük bir tehlike atlattıktan sonra kurtulmuşlardı. Bu yüzden Arap, Hacı Andon'dan kendisini vaftiz etmesini istedi. O da ona Nikola adını koydu. Rusya'da 7 kişiyi vaftiz etmişti. Rusları herkesten ayrı tutuyor ve çok seviyordu. Odessa ve Beyrut'u çok beğenmişti. Hep söylerdi, bu iki şehri unutamıyordu. Rusya'dan dönerken yanına iki şey almıştı: iyi bir palto ve yaklaşık 50 cm x 50 cm büyüklüğünde Aziz Andon'un bir ikonası.

Maria bu ikonayı, Müslümanların eline geçmesin diye Konya'daki evlerinden ayrılırken diğer ikonalarla birlikte yakmıştı. Anasta'nın anlattığına göre iyi kalpli bir Türk komşuları, geri dönerler diye onu alıp saklamak istemişti. Gene Anasta'nın unutamadığı bir şey, annesi Mari kocaman evlerindeki yüklüğün önünde, yere serdikleri 24 adet İran, Buhara ve Rus halısını ne yapabileceğini düşünürken, bir Türk çetecisinin ona kamçısıyla vurarak, "*Gâvur dinini s......., gözün geride mi kaldı*" demesiydi.

Tefekkürat

Dinleyin ey sevgili hânemin halkı, sizlere tefekkürâtımı beyan edeyim.

Yunani lisanına aşina olmadığımdan, yani 'Elliniki ortografia' bilemediğimden, lâyıki veçhile tebdir tahdis edemeyeceğime, yana atıp olduğundan [Rumca deyimin Türkçe'si olmalı...], mecbur oldum Türk lisanı ile tebdir etmeyi, ey Sevgili Hanem halkı.

Evlâtlarım, malûmunuzdur ki yırhpirden bu âna kadar, filastenos, yani namuza, halile bera-i vahdet ediyorum. Köylüme bir eğlence olmak üzere 1952 de bir emniatçık ufak bir bahçe küşad ettim. Bu arada tarlanın etrafı imar ve tımara ihtiyacı olduğundan, mecbur oldum hasta masta halime pahmeyerin [bakmaksızın?], kudretimden ziyade emek verdim ve bu bahçeyi de müzeyyen donattım ama afiyatımıza da keder verdi çünkü iper koposis [Rumca] *oldu. Zira kudretimden ziyade çalıştığım için üzerime şiddetli hastalık geldi. 1954 belime bir ağrı tebelleş oldu, daha başka hastalıklar da geldi. Bir miktar tedavi ile ifakat bulamadık ve ez yairru 1955'te artık bizi yataklara tepeledi. Nasıl anlatayım, dil ile ihrar ve kalem ile tahrir olamaz: feryadım arş-ı alâ'ya çıkartı. Bu arada, ağrılarımın şiddetinden bahçeden olmuş gibi sizleri üzdüm mü acaba? Bu ahvali evlâtlarım intizar[a] mı atf etti, onlar hasa hasa [hâşa hâşa?] bunu bana erzakımın suluğundan* [yokluğundan?], *bahçe vesile veya bahane ederek ağrımı tahdis eyledi bu husus* [bahusus?]. *Bu halimden ben zelil taim levğat hamd-i şükran bulunmalıyım ki bunun hanem halkına hiçbir suiniyeti yoktur. Bunların daima hayırlı ve lâtif umur, bera-yı vahdet etmelerini Sahib-i cihan'dan, gece ve gündüz çevir tövbe ve niyaz ederim ki bunlar size yaşayup afiyetle istimal etmelerini, istirhamla, temenni eylerim:*

H. Andon

Τζεφερμουρατ

[illegible]

[illegible] ορθογραφία [illegible]

[illegible]

[illegible] 1952 [illegible]

[illegible] 1954 [illegible]

[illegible]

Resim 12. Hacı Andon'un Yunan harfleriyle Türkçe olarak elyazısıyla yazdığı ikinci metin.

ιφαί καάλ πουλάμιαλιχ, βε ίλ γκαίρου 1955τε
έρθινι πιλί γιαλαχ ηαρά θιωτ γελι.
κάπιλ ανλαλα γίμ λίλιλε ιχρώρ. βε γαλλι ιλε
Ταχρίρ ολάμαλ. φερ γιαλιμ, άρδι αλιγί ίλ
κάρθι ποί αραλα αγριλαριμιν δίλ θελιν θέν
παχίλελέν αλμαύι καπί, παλινίριλιμι αλάσαι
πού αχβαλι ευλαλλαρίμ, ιχθιλάρμι έπτε
λί ορλαρι χάσα χάσα πουναύ πανα εδ
λαχιμιν λουλοθαγουνλάν παχίλι βεδιλι
βε γία, πιχανί ελέριμ, ίλβιμι λαχσίς
ελλεθι πάχουσους, ποί χαλίμιλέν πίνλε
αλλ-λάιμ λεβγάλ, κάμιλου σουκρανί,
πολουχμαλί γι πουμε χανιμ χειλιμινά
χίσιλ πίρ σουμουλιγελί γίαχλουρ.
πουχλαρίν, λάιμα, χειρλι βε λαλίφ
ιομούρ, πρέι βαχλίλ, ελμελεριλι,
σαχλωι ίλιχανλάν, μελί, βε κουντούλ
ίλεσίρ

Τα βα; βε κάλ ελλεριμι πινλέρ ίλε
γιασα γίαυπ Αφιάλλε ιλιμάλ ελμελε
ρινι, ιλθιρχάμαλε, Τεμεκινί ελλέριμ:

Χ" [illegible]

Τεφ. [illegible]

Notlar

Önsöz / Ayda Arel

1 Bu arada, geleneksel inşaat usullerini sürdüren ustalarla yaptığı görüşmeleri yayınlayan Cengiz Bektaş'ın hakkını yemeyelim.

2 C. Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İst. 1981, 1, 30.

Göçenler ve Göçü İzleyenler / Herkül Millas

1 Bu konuda Türkçe, Yunanca ve başka dillerde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Lozan Mübadilleri Vakfı'nın yayınladığı *Mübadele Bibliyografyası* (2002) bu alanda çok aydınlatıcıdır. Mübadillerin "sayılarına" Kemal Arı'nın *Büyük Mübadele* adlı kitabından bakabilirsiniz (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995); Rumların "anıları" ise İletişim Yayınlarının yayınladığı *Göç* adlı kitapta (2001) bulunabilir. Benim önsüzüm bilimsel bir katkıdan çok, okuyucuyla bir diyalog anlamındadır.

Haciustalar / Argiris Petronotis

1 Türkler diriliş yortusunun geç saatlerde kutlanmasına izin vermiyorlardı. Normal olarak, Kudüs'te yapıldığı gibi, diriliş töreninin büyük cumartesi günü sabah 6'da yapılması gerekiyordu. Aslına bakılırsa bu da tamamen doğru değildir, çünkü Kudüs'te ikindi ayini, kutsal mezarda kutsal ateşin yakılması töreninden hemen sonra yapılır (yaklaşık olarak saat 3'te).

2 Köle sözcüğü "adamımız" anlamına da geliyordu.

3 Anasta'nın anılarında kronolojik bir tutarsızlık vardır; bu yüzden onları düzene sokmak için köşeli ayraçla [...] araya giriyorum. Ilgın Rumları konusunda bkz. Sia Anaynostopulu, *19uncu Asırdan-1919'a Küçük Asya Yunan Ortodoks Toplumları, Rum Milletinden Yunan Ulusuna*, Atina "Yunanca Mektuplar ", 1997 s. 72, 73, 95 (dn. 126) 174, 235, 261 (dn. 223).

4 20 Aralık 1997'de Anasta, 11 Aralık 1997'de, 90 yaşındayken ölen ailesinin bir bireyini daha hatırladı: "Moskof'un" kızı Theopi. Spiros, Mari'den yaklaşık 15 yıl büyüktü. Bir bakkal dükkânı vardı. Çanakkale'de öldürülen Malo (Amalia) adındaki karısını dul bıraktı.

5 Bu Sillelilerin kökenleri hakkında yeni bir bilgi de, yaklaşık 65 yıl önce Nikiforos Moshopulos *Büyük Yunan Ansiklopedisi*'nin KA cildinin (1932/33) "Sille" maddesinde yazılıdır: Alaeddin adlı Selçuklu sultanı zamanında [yaklaşık 1222'de] kilise inşaat etmek için Lakonia'dan getirtilenler olmuştur (!)" Batı Anadolu'da yaşayan Rumların gelenekleri Epir bölgesinden kaynaklanırdı. Orlof zamanında da (1770), Peloponez'den bir göç olmuştur: bkz. M. Maravelaki/A. Vakalopulu, *Selanik Yöresinde Muhacir Yerleşimleri*, (Makedonya İncelemeleri Derneği, Balkan İncelemeleri Kurumu), No 4, Selanik 1955 s. 43, 56, 72, 76, 78, 112, 170, 211, 218, 249, 257, 394, 398, 402, (438), 444, 446, 469. Ayrıca Yorgos Lambakis'in, *Vahiy Kitabının Yedi Yıldızı* adlı kitabında (s. 328), 1821 ihtilalinden önce Patralıların eski Tire'ye göç ederek "Moraitika" (Moralı-dam) denen Hıristiyan köyüne yerleştiklerini yazıyor. İhtilal sırasında Yunanca konuşup Patra'dan geldiklerini bilmelerine rağmen, zorunlu olarak Müslüman olmuşlar. Maravelakis/Vakalopulos, (a.e,s. 72, 249, 257, 398.) Kütahya'da, Yunanistan'ın iç kesimlerinden geldiklerini belli eden "Ayanoğlu" (Yanina'dan) "Ar-

navutoğlu" (Arnavut) gibi aile soyadlarına da rastlandı. Bkz Efremidis, 45 paragrafın 30. notu, Sille ve şimdiki nüfusu konusunda bkz. Anagnostopulu (n. 7) s.173-175, 187, 188, 261, (n. 222), 263 (n. 250), 543, 584 (dil için) 585.

6 Anasta'nın, büyük ninesinin adından emin olmadığını vurgulamak isterim. Başta, annesinin ninesi gibi "Marina" olduğu söylemişti, sonra da Eleni... Thekla ismi bir ufak hikâyenin sonunda ortaya çıktı. Genellikle, görüşmelerde hikâyelerden kaçınırım ama bu defa hikâye işe yaradı. Yıl 1974, "21 Nisan", cunta rejiminin düşüşünden sonra bulunduğum demokratik Zakinthos Adası uyuşmuş gibiydi ve olanlara hâlâ inanamıyordu. Herkes kahvelerdeydi. 1 Eylül Pazartesi günü, sabah erkenden adanın kuzeyindeki bir kiliseye vardım. Neşeyle yaşlı zangoç hanımı selamladım. "İyi günler, iyi haftalar ve iyi aylar" dedim. Yaşlı zangoç bir şey daha bekler gibi karşımızda sessiz duruyordu (O zamanki eşim Eleni ile birlikteydim). Birkaç sessiz saniye daha geçti: "Ve de iyi seneler" dedi. "Çocuğum, dünya bugün inşa edilmedi mi?" Haklıydı, 1 Eylül günü İndiktu ve Bizans'ın yılbaşı günüydü. "Kilisenizin adı nedir?" diye sordum. "Ayia Thekli oğlum, Ayia Thekli, Ayia Thekla değil!" İşte o anda Anasta'nın yüzü ve belleği aydınlandı...

7 Lehçelerinde: "*Sfala thira*" (Pencereyi kapat) "*Sfala porta*" (Kapıyı kapat) " *Tsiof tsianis?*" (Ne yapıyorsun. "*Tsio na piso*" (Ne yapayım)" *Faima yiniken mou?*" (Yemek oldu mu) "*Tsof ftsanis?Kali mise?*" (Ne yapıyorsun, iyi misin). Gene bu lehçenin Yunanca olduğunu not ediniz. Erken tarihte göç eden Suliotislere ait olsaydı, lehçeleri Arnavutça olurdu.

8 Spiridon Panayiotis Arabantinos (1843-1906), *Tepedenli Ali Paşa Tarihi*, Atina 1895 (yeni baskı Atina Pirros yay., 1979) c. 1, s. 162.

9 Vaftiz adları konusunu, Anasta bizi babasının zamanına götürerek açıklıyor: "*Aman bu Lazlar!*" Pontuslular demek istiyordu. Bu vesileyle halk etimolojisinde Laz kelimesi "Ellas Zi"den geliyordu. Başlangıçta Pontusluların adları Sokratis, İraklis, Platon gibi Ellen adlarıydı. (Türkler Hıristiyan adlarını yasaklayınca, Avraam, Yetsimani, gibi kutsal kitaptan alınan adlar kullandılar.)

10 Hristos Samuilidis'in, *Pontus'lu Yunanlıların Tarihi*, Alkion yay., Atina [1984'ten sonra] adlı eserinde Pontus madenlerinden söz ediliyor (s. 148-158). Gerileme 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. Geçen yüzyılın başında 7000 haneli olan Gümüşhane'de, 1866'da sadece 250 hane kalmıştı. Göç, Akdağmadeni'ne yerleşilmesiyle başladı, (Stavrin'den gelenlerle) burada 22 Rum cemaati oluşmuştu. Hacı Teodoros, Gümüşhane'nin 21. ve son Rum genel başmadencisi olan Dimitri Papa (1872-1874) döneminin sonunda ve Alman makine mühendisi Paul Krauzer (1885-1891) dönemi başlamadan önce ayrılmış olmalı (s. 154). Gerileyen Gümüşhane madenleri 19. yüzyılın sonuna doğru kapanmıştır (s. 145).

11 Bkz. Samuilidis, s. 193-195. 1878 de Rusya'nın Türkiye'ye karşı 1877-1878 savaşın zaferinden sonra, Pontuslular Rusya'nın Kars yöresine doğru hareket başladı. Kafkasya ve Kuban çevresine göç için bkz. (s. 225-231).

12 Cemile adı Kitabı Mukaddes'ten alınma Müslüman adı olduğunu, Türk adı olmadığını söylemişti Anasta.

13 Maçka'daki gizli Hıristiyanlar konusu için bkz: Savas İoanidis, *Trabzon Hakkında Tarih ve İstatistik. İstanbul, 1870*. (tıpkıbasım), Pontus ve Trabzon kültürü hakkında yay. No 26 Atina 1981, s. 117-119) Ayrıca bkz. Kosta Fotiadis, *Die Islamisierung Kleinasiens und die Kryptochristen des Pontos*, Tübingen, 1985. Ahilea Kapsali tarafından Almanca'dan yapılan çevirisi: *Küçük Asya'nın İslamlaştırılması ve Pontus'un gizli Hıristiyanları*, Selanik, Kiriakidi kardeşler, 1993.

14 Makronisi 1. Taburunda ulusal direnişe katılmamız (1947-1949) nedeniyle göz altına alındığımız kişilerle aynı ateşli idealleri paylaştığımız halde, aramızda ufak tefek kavgalar kaçınılmaz olurdu. Bizim gibi Güney Yunanistanlı olanlar ağızlarını pek kapatamıyor, mübadil ailelerinden gelen mücadele arkadaşlarımıza "Türk tohumu" diyorlardı.

15 16 Aralık 1997' de Dr. İlias Hristu Torunidis'in bana söylediğine göre, Pontus'un Bafra yöresinden olan Rumlar da aynı şeyi savunurdu.

16 T. P. Themelis, *Sion Haberleri* dergisi, yıl 6, c.1, (1910), s. 333-339. Prof. Dr. Ioanni Meiınari'nin önerisi KERA/EIE, Atina. (Oniki Adalardan, mimar ustabaşı torunu)

17 Resim. Bel. Arş. A. Athanasiadi, Selanik-Evosmos, Kipriu cad. 1.

18 Y. Lambakis, *Apokalipsin Yedi Yıldızı*, Atina, 1909, s. 411.

19 Konstantinos Ladianos, ressam, Selanik 15 Ocak 1994. Muratis soyadı bugün de vardır. Atina'nın 1996 tarihli telefon rehberinde 50 Muratis ve 3 Murat adı geçer. Selanik'in 1996 tarihli rehberinde ise bu ada yirmi üç kez rastladım. Murat'tan türeyen "Muratiadis", "Muratiadu"gibi soyadlara, Atina'da 250, Selanik'te yaklaşık 600 defa, "Muratoğlu" soyadına Atina'da 76, Selanik'te 17 defa (Selanik'te Murathanidu adına da) rastlandı. Atina havzasında Anadolu-Midilli karışımı "Muratelis"e rastlıyoruz. Ayrıca 8 Ermeni "Muratian" ve 1 Slav "Muratkov" vardır. Selanik'te bir "Muratov" ve üç "Muratova" adları da geçer.

20 Maria S. Asvesti, *Kapadokya Yunanlılarının Sanat Uğraşları*, Atina, Epikerotita yay., 1980, s. 96.

21 Doğru çizebilmek için kalemlerin iyi yontulmuş olması gerekiyor. Mermerciler öğrencilerine bunu öğretiyorlar: Alekos E. Florakis, Mermer Sanatı ve Tekniği. I. Flipotis ve Atölyesi. Etnografik Biografi önerisi. (Tinıos Çalışmaları. 1. Atinai "Tinos" Yayınları, 1995 s. 148. "Çocuklara 'kalemisia' (ince ve uzun) derdik, eski ustalar da bize 'iyi usta olmak için, yontmaktan üşenmeyeceksin.' İkide bir gidip aletlerini bileylemen gerekiyor, keskin olmaları gerekiyor. Kalemin yontulmuş, keskin bileylenmiş olmalıdır. 1924'ten beri cebimden çakı eksik olmadı. İyi bir usta devamlı kalemini yontmalıdır..."

22 [Asıl adı Aftimio Karahisaridi olan Papa Eftim için bkz. Nikos Fotiadis: *Keskin Maden'de Küçük Asyalı Yunanlıların Rasputin'i olan Papa Eftim ile*, Atina 1982]

23 A. A. Papadopulos'un yayınladığı *Büyük Yunan Ansiklopedisi*, 4. cilt [1927-1928], s. 178. Asılan 174 Pontuslunun listesinde Karahisaridis soyadı yoktur.

24 Bektaşilik hakkında bkz. Efstratios Zeginis. *Batı Trakya'da Bektaşilik. Yunan Topraklarında Müslümanlığın Yayılma Tarihine Katkısı*, Selanik, Balkan Bilimler Enstitüsü, 1988, (yeni baskı 1996), s. 21-49.

25 30. Kütahya'nın tanınmış mimarı Dimitri Hacı Efraimidis'ti. Kemalist sürgün sırasında Ankara'da kalarak Kukoğlu ve Kıymıkoğlu adlı hemşerileri ile Büyük Millet Meclisi binasının inşasında çalışmıştır. Mustafa Kemal, onu bizzat onurlandırarak mübadele anlaşmasına rağmen Türkiye'de kalmasını istedi. 1925'te ailesi ile İstanbul'a gitmiş oradan da İskeçe'ye geçmişti. Belediyede danışmanlık yapan İlias adındaki oğlunun mesleği de berberlikti. 1930'larda hâlâ yaşıyordu, ama ondan sonrası bilinmiyor. Bkz. Savas S. Efraimidis, *Kütahya, Orta Küçük Asya'nın Halk-Bilimi Tarihi*, Selanik: [İlerici Vatansever Kurulu Yayını] 1960, Ek Bölüm No 161, S. 345, resim s. 321. Kütahya'nın tanınmış mimarları arasında Hocoğlu ailesinin bireyleri vardır; bunlar İlias ve yeğenleri Kiriakos, Yorgos ve Antonios idi. Abdülaziz zamanında, İlias Hocoğlu iki eşit ana kubbeli ve on küçük yan kubbeli ünlü Kütahya Ulu Cami'sini inşa etti. Bkz. Efraimidis, s. 28-29, resim 10.

Hocoğlu soyundan gelen altı kişi, Daskalopuli olan yeni soyadları ile geleneksel mesleklerini İskeçe ve Selanik'te başarıyla sürdürdüler (Eframidis s. 68). Kütahya'nın önemli mimarları arasında Yorgi Usta Çakıroğlu, Apostol Usta, Sava Usta Çobanoğlu, Yordan Usta Papazoğlu zikredilebilir. Bunun Ioannis adlı oğlu yaşamını Florina'da 1954'te yitirdi (Eframidis, s. 67-68).

26 Yapılış tarihi bilinmiyor. 2 Ocak 1993 tarihinde yaptığım ziyaret sırasında, çan kulesinde "1907" tarihini gördüğümü belirtmeliyim (bkz. Günlüğüm No 66). Vadi Kelt, İlyas Peygamber'in su içtiği, ekmek ve karga eti yediği ve Kutsal Kitap'ta sel yatağı olarak zikredilen yer olduğu sanılıyor.

27 Yaşar Kemal (1922-), *Çakırcalı*, [Toros Yayınları], yedinci baskı, İstanbul, 1991. Önsöz ve çevirisi Thomas Korovinis'indir. Atina, "Agra" Yayınları, 1994. Köprü, Çakırcalı'nın ölümü olan 1912'de veya bir yıl önce yapılmıştı. (Çakırcalı köprü yapma girişimleri konusunda bkz. Kemal'ın kitabı s. 18 ve 242).

28 Hacı Anasta "*sahtekâr*" sözcüğünü kullanmamamı istemişti. Fakat isteğine karşı gelerek ve sorumluluğunu taşıyarak, adamın gerçek özelliklerini yazıyorum.

29 Tükenmez kaynak H. Anasta bu bilgiyi 20 Aralık 1997'deki ziyaretim sırasında vermişti.

30 Bu konuda bkz. Basilis S. Kolonas-Lena Y. Papamatlıeaki'nin *Mimar Vitaliano Poselli [1838-1918] 19. Asırda Selanik'teki Eserleri*, Selanik (ikinci baskı), "Paratiritis", 1980. Bu eserde Vardari'deki "kırmızı ev"den söz edilmiyor. B. Poselli'nin araştırmacısı olan Vasilis Kolonas, kongre bildirisinde, bundan iki dünya savaşı arasında inşa edilen bir yapı olarak söz ediyor: "İki Dünya Savası Arasında Selanik'in Okul Binalarında Yeni Mimari Eğilimler", *1912'den Sonra Selanik*, Selanik, 1986, s. 609-638.

31 Anasta, 11 Mayıs 1991 tarihindeki görüşmemizde babasının 12 Nisan 1956 tarihinde büyük perşembe günü öldüğünü söylemişti. Ama Yunanistan Kilisesi'nin 1986'da çıkarttığı 665 sayfalık "Büyük Takvim"de 1956 yılında Paskalyanın 6 Mayıs tarihine rastladığı görülüyor. Böyle olunca, büyük perşembe de 3 Mayıs'a rastlar. Bellekte kalma olasılığı daha çok olan büyük perşembe günü bence daha uygun bir tarih.

Yer Adları Dizini

Bir sözlü tarih belgesi olan bu metinde yaşam öyküleri anlatılan kişiler, Anadolulu Rum yapı ustalarıdır. Bu ustaların sonuncusu olan Hacı Andon'un kızı Anasta'nın aktardığı anı ve bilgilere dayanılarak anlatılan öyküler, kabaca iki yüzyıla yayılan olay ve kişileri tanıtır. Bu zaman diliminde yaşam koşullarının ve siyasetin sağa sola savurduğunu gördüğümüz bu kişiler için tutunacak tek dal, meslek bilgileri ve meslek ahlaklarıdır. Anlatının merkezinde yer alan ve Hacıustalar olarak bilinen üç inşaat ustası Türkçe konuşan Anadolulu Rumlardan, yani "Karamanlı" denenlerdendir. Nitekim, ailenin son ustası olan Hacı Andon, 1956'da çocuklarına hitaben kaleme aldığı bir vasiyet mektubuna "Yunani lisana aşina olmadığımdan ... mecbur oldum Türk lisanı ile tebdir etmeyi..." diye yazmıştır.
Burada anlatılanlar Anadolu'nun resmi tarihine girmemiş birçok bilgiyi içeriyor. Anadolulu Ortodoks nüfusun yaşam biçimini ilgilendiren ve kısa kısa anlatılan bu bilgilerin içinde neler yok ki: 19. yüzyılda Anadolu'ya iş bulmaya gelenler, 20. yüzyılda Rusya'ya iş bulmaya gidenler, gizli Hıristiyanlar, gelenekler, deyişler, türküler ve bunların yanı sıra inşaat esnafının iş görme usulleri, âdetleri...
Herkül Millas'ın Göçenler ve Göçü İzleyenler başlıklı mübadele hakkındaki yazısı da bu sözlü tarih çalışmasını tamamlıyor.

ANI VE YAŞAM DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN 975-8704-51-6

